

**નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં
નુકસાન જ નુકસાન છે.**

- ભગવતી દેવી શર્મા

**નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં
નુકસાન જ નુકસાન છે.**

: લેખિકા :

માતા ભગવતી દેવી શર્મા

પ્રકાશક :

પુગ નિર્માણ યોજના વિસ્થાર ટ્રસ્ટ
ગાયત્રી તપોભૂમિ, મધુરા.

ફોન : (૦૫૬૪) ૨૫૩૦૧૨૮, ૨૫૩૦૩૮૮
મોબાઇલ ૦૯૯૨૭૦૮૬૨૮૭, ૦૯૯૨૭૦૮૬૨૮૮
ફેક્સ : (૦૫૬૪) ૨૫૩૦૨૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :

ગાયત્રી શાનપીઠ
યાટીદાર સોસાયટી, જૂના વાડજ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩.
ફોન નં.- (૦૭૯) ૨૭૫૫૭૨૫૨

સુધારેલી આવૃત્તિ-૨૦૧૨ કિંમત રૂ. ૧૦.૦૦

અનુકમણિકા

૧. નારીના ગૌરવને સમજવું અને તેને સન્માનવું.	૩
૨. વિકાસની સમાન અધિકારી નારી	૧૫
૩. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં નારીનો મહિમા	૨૮
૪. નારી ભ્રાત્વર્યસ્ની સમાન અધિકારી	૩૮

પત્ની પતિની ગુલામ નથી, સાથી છે. તે તેની અધ્યાગ્નિની, સહકારિતા અને મિત્ર છે. પિતના અધિકાર અને કર્તવ્ય બંનેમાં તેનો સરખો ભાગ છે. એટલા માટે એકબીજા પ્રત્યે અને દુનિયા પ્રિત તેમની જવાબદારી એકસરખી અને અન્યોન્ય હોવી જોઈએ.

-મહાત્મા ગાંધી.

૧. નારીના ગૌરવને સમજાએ અને તેને સંભાનીએ

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સ્ત્રીઓના નામની સાથે 'દેવી' લખવાની અને સંબોધિત કરવાની પરંપરા આદિકાળથી ચાલી આવે છે. ભગવતી દેવી, લક્ષ્મીદેવી, સરસ્વતી દેવી, કમળાદેવી વગેરે નામ એ બાબતનાં પ્રતીક છે કે હિન્દુ વિચારધારામાં નારીનો દેવશ્રેષ્ઠીની સત્તાના રૂપમાં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

આમ સહજ રીતે નથી થયું. આ પ્રતિષ્ઠા પ્રામ કરવા માટે નારીઓએ દીર્ઘકાલથી ઉત્કટ તપશ્ચર્યા કરી છે. 'પુષ્યા કાપિ પુરન્ધ્રી' 'નારી કૂલૈક શિખામણિઃ' એટલે કે તેણે પોતાની બધી જ શક્તિઓના ચરમ વિકાસ દ્વારા આ ગૌરવ પ્રામ કર્યું છે.

લોકકલ્યાણની વિધાયિકા, પથપ્રદર્શિકા અને સંરક્ષિકા શક્તિનું નામ જ દેવી છે. પોતાના આ સ્વરૂપમાં ભારતીય નારી આજે પણ એ પ્રાચીન ગુણો ધારણ કરી રહી છે કે જેનાં મારફત ભૂતકાળમાં તેણે સમાજના સર્વાંગી વિકાસમાં ફાળો આપ્યો હતો. જો કે તે તેજસ્વિતા આજે ઝાંખી પડી ગઈ છે, છતાં તેના પર આચ્છાદિત મલાવરણના વિક્ષેપને દૂર કરવામાં આવે તો નારી સત્તા પોતાની પૂર્ણ મહત્તમાને જેવી હતી તે ફરીને સાકાર કરી શકે છે.

બ્રહ્મપુરાણમાં વ્યાસ-જ્ઞબાલિ સંવાદના રૂપમાં એક આખ્યાયિકા આવે છે. વ્યાસ જ્ઞબાલીને કહે છે-

"પિતુરઘ્યધિકા માતા ગર્ભધારણ પોષણાત् ।

અતોહિ ત્રિષુ લોકેષુ નાસ્તિ માતૃ સમો ગુરુ : ॥"

હે જ્ઞબાલિ, પુત્રને માટે માતાનું સ્થાન પિતાથી અધિક છે, કારણ કે તે જ તેને ગર્ભમાં ધારણ કરે છે, પોતાના રસ, રક્ત અને શરીરથી જ નહિ, ભાવનાઓ અને સંસ્કાર વડે પણ પાલન- પોષણ કરે

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - 3

છે. આ કારણે તે સર્વોપરી માર્ગદર્શન અને કલ્યાણકારી ગુરુના રૂપમાં પ્રતિષ્ઠાને પાત્ર છે. ‘નાસ્તિ પુત્ર સમંપ્રિય :’ તેને પુત્રથી વધુ કોઈ પ્રિય નથી. આથી મનુષ્ય માત્રનું એ કર્તવ્ય બની રહે છે કે ‘મા’ને પરમ આધ્યાત્મિક શક્તિના રૂપમાં તે પ્રતિષ્ઠા આપે. દરેક સ્ત્રીમાં ભાવવત્સલા નારીનું રૂપ જુઓ.

‘નાસ્તિ ભાર્યા સમંપ્રિય’ ‘મા’ પછી નારીનું બીજું રૂપ પત્ની સહધર્મિકીનું છે. આ સ્વરૂપમાં તેને સર્વથી ઉંચા વિશ્વાસપાત્ર મિત્રની સંજ્ઞા દેવામાં આવી છે. જીવનની વિકટ પરિસ્થિતિઓમાં, જ્યારે સંસારનાં બીજાં બધાં સાથ છોડી જાય છે, ધન સંપત્તિ નાણ થઈ જાય છે, શરીર રોગી અને નિર્બળ થઈ જાય છે એ સ્થિતિમાં પણ સહનશીલ પત્ની જ પુરુષને સાથ આપે છે અને તેની દરેક મુશ્કેલીમાં ભલે બીજો કોઈ ફાળો ન દઈ શકે પણ પુરુષના મનોબળ, તેની આશા અને સંવેદનશીલતાને બળ પૂરુ પાડે છે.

‘નાસ્તિ ભગ્નિની સમા માન્યા’ બેન જેવું સન્માન આપનાર બીજું કોઈ નથી. આ રૂપમાં નારીએ પુરુષને સ્નેહ આપેલ છે તેનાથી આપણા સામાજિક સંબંધ અને જાતીય બંધન મજબૂત થયાં છે. ભારતીય વીરોને બૂરાઈઓ સામે લડવાની પ્રેરણા આપનાર, તેના ગૌરવપૂર્ણ લલાટે તિલક કરવાવાળી બેનનો સંબંધ આજે પણ કેટલો મધુર છે, તે વાતનો અનુભવ દરેક ભારતવાસી રક્ષાબંધનના તહેવાર વખતે કરે છે.

‘ગૃહેષુ તનયા ભૂષા ।’ એટલે કે કન્યાના રૂપમાં નારી ઘરની શોભા છે. ગૃહજીવનમાં પોતાના આમોદપ્રમોદથી તે જે સરસતા લાવે છે તે જેની પાસેથી આશા રખાય છે તે પુત્ર નથી લાવી શકતો. પુત્ર કરતાં પુત્રી અધિક ભાવનાશીલ હોય છે. તેથી તેનાથી મળતી

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે.- ૪

સ્નેહધારાની કીમત અને મહત્વ ધ્યાં વધારે છે.

પોતાના આ ચારેય સ્વરૂપથી ભૂતકાળની ભારતીય નારીએ પુરુષ વર્ગ ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેની તુલના કોઈ પણ દેવીસત્તા સાથે સહર્થ થઈ શકે છે. તેમાં પણ તેનું પલ્લું ભારથી નમે છે. આથી જ તેને 'દેવી' કહેવું દરેક દસ્તિકોણથી ઉચ્ચિત અને ન્યાયપૂર્ણ છે. તેના આ મહિમાને આપણે પૂરેપૂરી પ્રતિજ્ઞા પણ આપવી છેએએ.

નારીની સરખામણીએ નર વધારે બળવાન અને તગડો જોવામાં આવે છે. પણ શું આ મ્રદૃતિની દેન છે? શું તે તેનું પોતાનું ઉપાર્જન છે? ગંભીરતાથી વિચારીએ તો જણાશે કે તેનું આ બળવાનપણું મા, પત્ની, બેન, પુત્રીના અગણિત અનુદાનોથી જ શક્ય બનેલ છે. પરિપુષ્ટ વૃક્ષોની સમૃદ્ધિ ખરેખર તો પવનનું; પાણીનું; ધરતીનું; બીજનું અનુદાન માત્ર છે. એ ચારેય સત્તાઓએ જો પોતાનો સ્નેહધ્યાવિત સહયોગ ન આપ્યો હોત તો વૃક્ષનું અસ્તિત્વ પણ ન ઉદ્ભવેલ હોત, તેની વૃદ્ધિ તો પછીની વાત ગણાય. નારીના સહયોગના અભાવે નરના બળની વાત તો દૂર રહી પણ તેના અસ્તિત્વની શક્યતા પણ દેખાતી નથી.

નારીને ઉત્તમ અને નરને કનિષ્ઠ ગણવાની આપણી સંસ્કૃતિ માન્યતા દરેક દસ્તિએ યોગ્ય છે. દાની મોટો હોય છે અને દાનનો સ્વીકારનાર નાનો. નારી નર ઉપર જે સ્નેહ સૌજન્યપૂર્ણ, સહયોગની વર્ષા કરે છે, તેનાથી જ તે ઊંચી બને છે. નર મહિતાનો અહંકાર કરી શકે છે, પણ તેને મહાન માની શકાય નહિ. ભેટ સ્વીકારીને કોઈપણ પોતાના સૌભાગ્યને વખાણી શકે છે પણ તે દાતાની બરોબરી પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી કે જેણે પોતાના પરસેવાનાં સ્નેહબિંદુઓની મણિમુક્તાઓ વડે હાર રૂપી ભેટ સરજી અને ગળામાં આરોપી. તે માતા હોય કે પત્ની બંને સ્વરૂપોમાં આદીથી અંત સુધી ત્યાગથી ભરી પડી છે. બેન

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૫

તથા દીકરી કવિતાની મૂર્તિઓ છે. તેનાથી વધારે પવિત્ર ભમતા અને પવિત્રતા ભાગ્યે જ આ સંસારમાં ક્યાંય જોવામાં આવે. બેન અને દીકરીની સમીપતા સહજ રીતે, ગંગા અને નર્મદાના દર્શન કરવાથી ઉત્પન્ન થતી શ્રદ્ધા કરતાં હજુર ગણી લાગણી વર્ષાવી દે છે, તે ફૂલ જેવી નિર્દોષ અને હિમ જેવી શીતળ હોય છે. જે કોઈને કલાનો ઉચ્ચતમ ભંડાર જોવો હોય તો તેને આ ગંગોત્રી જન્મોત્તીમાંથી ઝરતો દેખાશે.

નર અને નારીની અનન્યતા-એકરૂપતા-સમાનતા દેખાડતા દેવતાઓના નામોચ્ચાર સાથે સાથે જ કરવામાં આવે છે. સીતારામ, રાધેશ્યામ, ઉમામહેશ, લક્ષ્મીનારાયણ, પ્રકૃતિપુરુષ વગેરે નામોનું જપકીર્તન થાય છે. તેમાં પહેલું સ્થાન નારીને અને બીજું નરને મળેલ છે. આ જોડાણનો સંકેત એ છે કે બંનેના સમન્વયથી અપૂર્ણતા પૂર્ણતામાં વિકાસ પામે છે. ગાડીનાં બે ચક્કો ગતિ ઉત્પન્ન કરે છે. બે હાથ વડે તાળી પડે છે. આ ઉપમાઓમાં નરનારીના જોડાણનું મૂલ્યાંકન કરી શકાય છે. એક પાંખનું પક્ષી, લંગડા, દૂઠા, કાણા, બૂચા, અધ્રીંગા, પક્ષધાતપ્રસિત મનુષ્યની સ્થિતિ જેવી ઉપહાસ્યાસ્પદ હોય છે, તેનાથી પણ વધુ દ્યાજનક સ્થિતિ એકાંગી જીવનની હોય છે. આવશ્યકતા મુજબ કોઈ અવિવાહિત રહી શકે છે, પરંતુ માતાનો ત્યાગ અને પુત્રીનું સૌજન્ય મેળવ્યા વિના કોઈના અંત:કરણની કણી ખીલી શકતી નથી. સગી માતા, સગી પુત્રી, બેન ન હોય તો પણ તે અન્ય રીતે આ અભાવની પૂર્તિ કરવા માટે વ્યકૃપ રહે છે.

એમ તો સ્ત્રીને પણ પુરુષના સહયોગની આવશ્યકતા રહે છે, તે પણ તેનું પ્રતિદાન પામે છે. નારીને માટે પણ અવિવાહિત રહેતું કઠિન નથી. અસંખ્ય સ્ત્રીઓ પતિ વિના પ્રસન્નતાપૂર્વક જીવન ગાળી શકે છે પણ પિતા વિના કોઈને ચાલતું નથી, સગા ન હોય તો ભલે માનેલા.

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - 5

અન્ય લોકો પ્રતિ માતૃત્વ અને પુત્રત્વની માન્યતા સ્થિર કરીને નારીને એક અભાવની પૂર્તિનો અનુભવ થાય છે. પતિ-પત્નીનો સંબંધ કેન્દ્રરૂપે છે. કારણવશ તેમાં વિક્ષેપની પણ શક્યતા રહેલી છે, પરંતુ નર-નારી વચ્ચેના બંધાયેલા ઉપરોક્ત સૂત્ર એવા છે કે જેમાં સદ્ગ્રાવસૂત્ર વિક્ષેપ વિના ગાઢ રીતે જોડાયેલ રહે છે. આ લખાણમાં ઉત્તમતાની ચર્ચા થઈ રહી છે. સારા-નરસાપણાનો પ્રસંગ ઉત્પત્ત થાય તો નારીને જ સન્માન -પૂર્ણ અગ્રતા મળશે. મનુ મહારાજે તેને એ દસ્તિથી પૂજનીય ગણાવી છે કે તે માતૃશક્તિના પ્રત્યેક રૂપમાં પૂજ્ય છે. માતાની પેઠે પુરીના ચરણસ્પર્શની આપણી પરંપરા છે.

ભારતીય મહિલાઓના નામની સાથે 'દેવી' શબ્દ પ્રયોગ્ય છે, કુઞ્ચાદેવી, શકુન્તલાદેવી, શાન્તીદેવી, ઉર્ભિલાદેવી, સરલાદેવી, કુમળાદેવી વગેરે મોટાભાગના નામોમાં નારીની સાહજિક વિશેષતાનો ઉલ્લેખ છે. દેવતાપણું દેવાની વૃત્તિનો સંકેત કરે છે. જેનો સ્વભાવ દેવાનો છે તે દેવ, જે ફક્ત લેવામાં જ રુચિ રાખે છે તે લેવ. નારી - જીવનમાં લેવાનું થોડું, દેવાનું વધુ છે. શ્રમથી માંડીને ભાવ અનુદાન સુધી તેનું ઝણ નર ઉપર લદાયેલ છે. નારીમાં સ્વભાવથી દયા, કરુણા, ભમતા, સેવા, સદ્ગ્રાવના, ઉદારતા, ક્ષમા જેવી દેવવૃત્તિઓનું પ્રમાણ વધુ રહે છે. નિષ્કર, દુષ્ટ, દુષ્કૃત્યોમાં પુરુષ જ આગળ રહે છે. નારી તેનાથી અળગી જ રહે છે. તે પોતાની શક્તિ અનુસાર પુરુષને અનાચાર કરતાં રોકતી હોય છે. આ દેવવૃત્તિ તેને જન્મથી જ ઈશ્વર પ્રદત્ત ભેટ તરીકે મળેલી છે. આ રીતે 'દેવી' શબ્દનું સંબોધન પ્રત્યેક દસ્તિથી ઉચિત જ છે. નામકરણમાં દેવી શબ્દ જોડવાનું આ દસ્તિથી સાર્થક જ છે.

આધ્યાત્મિક ઉપાસનાઓમાં પ્રાતઃ સાયં સંધ્યાનું કાર્ય અનિવાર્ય માનવામાં આવેલ છે. ગાયત્રીના જ્યુ વિના આ સંધ્યા થઈ શકતી

નારીનું જૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૭

નથી. વેદમાતા - ગાયત્રીને આધશક્તિના રૂપમાં માનવામાં આવેલ છે. જ્ઞાન વિજ્ઞાન બધું તેમાંથી વિસ્તાર પામેલ છે. શિખા (ચોટલી) અને સૂત્ર (જનોઈ) એ હિન્દુધર્મનાં બંને પ્રતીક ગાયત્રીના જ ભાગ છે. તે ઉપરાંત સરસ્વતી, લક્ષ્મી, કાલીની ત્રણ દેવસત્તા છે. શક્તિસાધના અને શક્તિપીઠોના રૂપમાં અન્ય અનેક ઉપાસનાઓનો વિસ્તાર થયો છે. દેવ ઉપાસનાઓમાં પણ તેના શક્તિતાત્ત્વને જ સંકિય, સંક્ષમ માનવામાં આવેલ છે. સફળ અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન પ્રકારબેદથી શક્તિસાધનાના રૂપમાં મૂર્તિમાન છે. એકાંકી શક્તિપીઠ તો હોય છે પણ એકાંકી દેવતા તો હનુમાન જેવા એકાદ બે જ જોવા મળે છે.

માતા, પિતા અને ગુરુનો ત્રણ પ્રત્યક્ષ-પ્રગટ દેવતાઓ તરીકે ઉલ્લેખ છે. આ ત્રણેયમાં માતા પ્રથમ છે. આ સ્થાપના એટલા માટે છે કે પોતાના ઉપર પ્રથમ ઉપકાર કરનાર પ્રતિ મનુષ્ય કૃતજ્ઞતાપૂર્વક નમન કરવાનું સદા યાદ રાખે.

નારી બ્રહ્મવિદ્યા છે, શક્તિ છે, પવિત્રતા છે, કલા છે અને આ સંસારમાં સર્વશ્રેષ્ઠ રૂપમાં જે કાંઈ દાઢિગોચર થાય છે તે બધું જ નારીમાં છે. નારી કામધેનુ છે, અન્નપૂર્ણા છે, સિદ્ધિ છે, ઋષિ છે, માનવ પ્રાજીવિના સધળા અભાવો, કષ્ટો અને સંકટોનું નિવારણ કરવા માટે તે સમર્થ છે. જો તેને શ્રદ્ધાયુક્ત સદ્ગ્લભાવનાઓ વડે સીંચવામાં આવે તો તે સોમલતા વિશના કષ્ટેકષ્ટને સ્વર્ગાર્થ અનંદથી છલકાવી શકે છે.

છેલ્લી સદીઓમાં એવી માન્યતા ચાલી છે કે નર ઉત્તમ અને નારી હલકી છે. આ વાત કઠોર શરીરશ્રમની ક્ષમતાની બાબતમાં જ સાચી પડે છે. બાકી ૮૮ % ક્ષેત્રોમાં ખોટી છે. નારીના પ્રજનન કાર્યને કારણે તેનું શારીરિક રીતે દુર્બળ હોવું સ્વાભાવિક છે. વળી માસિકધર્મને કારણે દરેક મહિને તેની શક્તિનો ક્ષય થાય છે. ગર્ભધારણ, પોષણ અને

નારીનું જૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ८

સ્તનપાન કરાવવામાં પણ તેનું શરીર નીચોવાય છે. પુરુષને આ રીતે વ્યય જ કરવો પડતો નહી હોવાથી તે મજબૂત રહે છે. નારી પોતાના શરીરનો એક અંશ સૃષ્ટિ સંચાલન માટે સતત સમર્પિત કરે છે. તેના આ ત્યાગ-બલિદાનથી જ સૃષ્ટિકમ ચાલુ રહ્યો છે. આપનાર નિર્ધન જ રહે છે. એટલા માટે તેમના શરીર દુર્બળ-કૃશ રહેતા હતા. તપસ્વીઓની કાયા નહિ, આત્મા બળવાન હોય છે. નારીઓની ગણના એ વર્ગમાં થાય છે. તેની શારીરિક દુર્બળતાની પાછળ જે મહાન કારણ રહેલ છે તેને ઘાનમાં લેતાં પુરુષની સરખામણીમાં તેની થોડી નિર્બળતા વંદનીય-પ્રશંસનીય છે.

પ્રકૃતિએ પુરુષ અને સ્ત્રીના શરીરની રચનામાં થોડું અંતર રાખેલ છે. ભાવનાપ્રધાન હોવાને કારણે બનતાં સુધી તેના પર કઠોર કાર્ય કરવાનો ભાર ન પડે એ દાણથી પ્રકૃતિનો આ કોઈ પક્ષપાત કે અન્યાય નથી પણ જેનું જે ક્ષેત્ર છે તે તેના માટે જરૂરી સામગ્રી ગ્રામ કરે તેવું પ્રયોજન છે. પ્રકૃતિએ પુરુષને કઠોર શારીરિક પરિશ્રમ કરવા માટે યોગ્ય ગણ્યો છે. આથી તેની શરીરરચનામાં એ પ્રકારની વિશેષતા રાખી છે. પ્રકૃતિએ પુરુષને શ્રમપ્રધાન અને સ્ત્રીને ભાવનાપ્રધાન બનાવીને સમન્વયથી અપૂર્જિતાને પૂર્જિતામાં બદલવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. અન્યોન્ય અવલંબન પણ તેનું એક કારણ હોઈ શકે છે. બંને પોતાને અપૂર્જ સમજે અને સાથે મળીને પૂર્જિતા ગ્રામ કરે અથવા બંને પોતાને એક વધારાની સંપદાના સ્વામી માનીને કૃપા કરીને બીજાને લાભ આપવાનું ગૌરવ અનુભવે. જો કે તેની પણ જરૂર નથી. કોઈ પોતાને અભાવવાળા ન સમજે, ન કોઈ ગર્વ કરે. એકબીજાને આત્મસર્મપણ કરવાનો આનંદ લેવા માટે સ્વેચ્છાથી, લાગારીથી કે પ્રકૃતિની પ્રેરણાથી બંને સમન્વયવાળું જીવન જીવે, જુદાપણાના સંમિશ્રણવાળો જીવનકમ સ્વીકારે-એ પણ

નારીનું ગૌરવ ધરાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - C

આ લિખતાનું પ્રયોજન હોઈ શકે.

નારી શરીરની દણ્ઠિથી નરની તુલનામાં થોડી હળવી લાગે છે પણ ભાવનાની દણ્ઠિથી એટલી ભારે છે કે તેની સરખામણીમાં દસ પુરુષોની ભાવસંપદા ભેગી થાય તો પણ હળવી રહે.

આ અંતર એટલા માટે પણ છે કે પરસ્પર વ્યાપક સહયોગ કરવા છતાં પણ કાર્યક્ષેત્રમાં જુદાં જુદાં રહે. નારી વિશ્વનો-વ્યક્તિનો ભાવનાત્મક ઉત્કર્ષ કરે અને વધાર્યા કરે. નર સંપત્તિ અને સગવડનું ઉપાર્જન અને સંવર્ધન કરતો રહે. નારીનો પ્રભાવ આધ્યાત્મ ક્ષેત્રમાં છે, તે ભાવસ્તરનું નેતૃત્વ કરે છે. પુરુષની કઠોરતા તેને ભૌતિક ક્ષેત્ર સંબાળવાની સગવડ, ક્ષમતા આપે છે.

નર અને નારી બંને પોતાના સ્થાને મહત્વપૂર્ણ છે. બંનેનું પોતાનું મહત્વ અને ક્ષેત્ર છે. બંનેએ પરસ્પર મળીને સહયોગ કરવાથી અપૂર્ણતાનો પૂર્ણતામાં વિકાસ થાય છે.

નારીના અંતકરણમાં કોમળતા, કરુણા, મુમતા, સફદ્યતા અને ઉદારતારૂપી પાંચ દૈવી ભાવસંપદાનો સાહજિક અને સ્વાભાવિક રીતે વધુ છે. એ માટે તેને 'દૈવી' શબ્દ અલંકારથી સન્માનિત કરવામાં આવે છે. જો એવી વિપુલતા ન હોત તો પત્નીનું સમર્પણ, માતાની જીવ જોખમમાં નાખવા જેવી બલિદાન પ્રક્રિયા, બેન અને પુત્રની અંતરાત્માને પ્રસંગ કરવાની વિશેષતા કેવી રીતે શક્ય બને? તેના આ દૈવી ગુણોએ જ તેને આ પ્રકારની પરમાર્થપરાયણ તપસ્વી જીવન જીવી શકવાની ક્ષમતા આપેલ છે.

આજે આ નારીને આપણે ઘરની ડેઢી, ધૂંઘટની મૂર્તિ અને પગની મોજડી બનાવી રાખી છે અને તે મુંગા ઢોરની માફક બધું કષ્ટ અને કલેશના ધૂંટડાં ભરીને સ્નેહનું અમૃત પાય છે. નારીના આ યોગ્ય સ્વરૂપ

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૧૦

અને મહત્વ પર નિષ્પક્ષ થઈને વિચાર કરવામાં આવે તો આપણો આત્મા જ હવે આ ધિક્કારને વધારે સહન કરવા તૈયાર નથી. માનવતાને નાતે, સહધર્મિણી હોવાના સંબંધે, રાખ્રુ અને સમાજની ઉમતિ માટે તેને યોગ્ય સ્થાન આપવું જ જોઈએ. વધુ વખત તેના અસ્તિત્વ, વ્યક્તિત્વ અને અધિકારોનું શોખજા દેશને એવી ખાઈમાં ફેંકી દેશે કે તેમાંથી નીકળવું મુશ્કેલ બનશે. એટલે કૃત્યાજ્ઞ અને બુદ્ધિમત્તા તેમાં છે કે સમયસર જગ્ગાને આપણી આ ભૂલને સુધારી દેવામાં આવે.

નારીનું સર્વાધિક મહત્વ તેના માતૃપદમાં રહેલું છે. જો માતા ન હોત તો સૂચિનું સર્જન ક્યાંથી હોત અને ક્યાંથી રાખ્રુ અને સમાજની રચના બનત ? જો મા ન હોત તો સંસારમાંથી અનીતિ અને અત્યાચાર ના કરવા ધરતી પર અન્ય કઈ શક્તિ હોત. જો મા ન હોત તો આ મોટા મોટા વૈજ્ઞાનિકો, પ્રકાંડ પંડિતો, અપ્રતિમ સાહિત્યકારો, દાર્શનિકો, મનીધીઓ, મહાત્માઓ અને મહાપુરુષો કોના ખોળામાં ખૂંદીને ધરતી પર પગ ધરત ? નારી વ્યક્તિ, સમાજ અને રાખ્રુની જ માતા નથી પણ જગજનની છે. તેનું યોગ્ય સન્ભાન ન કરવું તે અપરાધ, પાપ અને અમાનવીયતા છે.

મા ગર્ભ ધારણ કરે છે, તેને પોષે છે, બાળકને જન્મ દે છે અને જ્યાં સુધી તે પોતાના પગે ચાલી ન શકે, પોતાના છાથે ખાઈ ન શકે ત્યાં સુધી પોતાની છાતી સાથે ચાંપી પોતાનો જીવનરસ પાય છે. હંમેશાં પોતાનાથી અધિક સંતાનની રક્ષા અને સુખસગવડમાં નિમગ્ન રહે છે. પોતે ભીનામાં સૂઈ શિશુને કોરામાં સૂવડાવે છે. તેના મળમૂત્ર સાફ કરે છે. તેને સાફસૂફ રાખવામાં પોતાની સુપબુધ ભૂલી જાય છે. આ સંબંધમાં દરેક મનુષ્ય કોઈ ને કોઈ નારીનો ઋણી છે. એવી દયામયી નારીના ઉપકારનો બદલો જો તિરસ્કાર અને ઉપેક્ષાથી વાળવામાં આવે તો તેનાથી

નારીનું જૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૧૧

મોટી શરમની વાત કઈ હોઈ શકે ?

પત્નીના રૂપમાં તેનું મહત્વ કાંઈ ઓછું નથી. પત્ની પતિની અર્ધાગીની છે. પત્ની વિના પુરુષનું વ્યક્તિત્વ પૂર્ણ નથી. તેના મહિમાને કારણે પુરુષ ઘરવાળો હોવાનું ગૌરવ પામે છે અને પત્ની જ એ માધ્યમ છે કે જેના દારા કોઈ પણ વંશપરંપરા ચાલતી રહે છે. આ પત્નીની જ ઉદારતા છે કે તે પુરુષના પુરુષત્વને પુત્રમાં બદલીને તેનો સહારો નિર્માણ કરે છે. પુરુષના પ્રેમ, સ્નેહ અને ઉન્મુક્ત આવેગોની અભિવ્યક્તિ કરવામાં પત્નીનો કેટલો ફાળો છે તે બધાં જાણે છે. પરેશાની, નિરાશા, આપણિ કે જીવનના ધોર અંધકારમાં પોતાના હાસ્યથી પ્રકાશ પાથરનાર, પોતાના ઘાર અને સ્નેહથી ફદ્યમાં નવજીવન જગાડીને આશ્ચર્યસન આપનાર એ પત્ની સિવાય બીજું કોણ છે? પત્નીનો સહયોગ પુરુષનો સુખસાગર છલકાવી દે છે અને દુઃખમાં ભાગ પડાવી હળવું કરે છે. આખો દિવસ બહાર કામ કરીને અને જુદા જુદા સંઘર્ષથી થકીને આવે ત્યારે પુરુષ માટે ભોજન, સ્નાન અને આરામની વ્યવસ્થા પત્ની સિવાય કોણ કરશે?

પુરુષ એક ઉધોગી અને ઉચ્છુંખલ એકમ છે. પરિવાર બનાવીને રહેવાનો તેનો સહજ સ્વભાવ નથી. તે તો નારીની કોમળ કુશળતા છે કે તેને કુટુંબવાળો બનાવીને પ્રસન્નતાની સીમારેખામાં પરિબહણ કરવા માટે આતુર બનાવી રાખે છે. પત્ની જ પુરુષના ઉધોગ માટેની સામગ્રીઓની વ્યવસ્થા કરે છે અને તેની ઉપયોગિતા જાળવે છે. પત્નીને કારણે જ પુરુષ ગૃહસ્થ તથા પ્રસન્ન બનીને સામાજિક ભદ્ર જીવન વીતાવે છે. પત્ની વિનાના પુરુષનો સમાજમાં અપેક્ષા કરતાં ઓછો આદર થાય છે. જે કુટુંબવાળા તથા પત્નીવાળા હોય તેમની વચ્ચે જ કુટુંબોમાં સામાજિકતા તથા લેખાદેખી રહે છે. પત્નીની સીમારેખા પુરુષને અનેક

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૧૨

પ્રકારની દુષ્પવૃત્તિઓથી બચાવે છે. પત્ની સ્વરૂપે નારીનું આ મહત્વ પણ કાંઈ ઓછું નથી. જો આજે સંસારમાંથી નારીનો સંદર્ભ અભાવ થઈ જય, તો સમગ્ર સમાજ વ્યવસ્થા ઉચ્છંખલ બની જય અને સૃષ્ટિનું આ વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ નાફલ થઈ જય.

નારીને અર્ધાગ્નિની જ નહિ, સહધર્મિણી પણ કહેવામાં આવી છે. પુરુષનું કોઈ પણ ધર્મનુષ્ઠાન પત્ની વિના પૂરું નથી થતું. મોટામોટા રાજસૂય અને અશ્વમેધ યજોમાં પણ પજમાનોએ પોતાની પત્ની સાથે બેસવું પડતું હતું અને આજે પણ ખોડખ સંસ્કારોથી લઈને તીર્થસ્થાન સુધીનું મહત્વ ત્યારે પૂરું થાય છે જ્યારે ગૃહસ્થ પોતાની પત્નીને સાથે લઈને પૂરું કરે છે. કોઈ પણ ગૃહસ્થને સામાન્ય દશામાં એકલા ધર્મનુષ્ઠાન કરવાનો નિષેધ છે. એટલું જ નહિ, ભારતીય ધર્મમાં તો નારીને એથી પણ વધુ મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ જેવા દેવતાઓના કિયાકલાપ પણ તેઓની સહધર્મચારિણીઓ સરસ્વતી, લક્ષ્મી, પાર્વતીના વિના પૂરાં થતાં નથી. ક્યાંય કોઈપણ સ્થાન પર તેઓ પોતાની શક્તિ વિના જેવા મળતા નથી. વિદ્યા, વૈભવ તથા વીરતાની દેવીઓના સ્વરૂપમાં પણ નારીઓની પ્રતિજ્ઞા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે અને તેમને શારદા, શ્રી અને શક્તિના નામે સંબોધવામાં આવેલ છે.

નારીઓની ધાર્મિક, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય સેવાઓ અંગે ઇતિહાસ સાક્ષી છે. તેનાથી ખાતરી થાય છે કે નારી પુરુષથી કોઈપણ ક્ષેત્રમાં પાછળ નથી. અનુસૂયા, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, શતરૂપા, અહલ્યા, મદાલસા તેમજ સીતા, સાવિત્રી, દમયંતી વગેરે પૌરાણિક અને પદ્માવતી, વીરબાલા, વીરમતી, લક્ષ્મીબાઈ અને નિવેદીતા, કસ્તુરબા વગેરે અર્વાચીન મહિલાઓ રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રની પ્રકાશતી તારિકાઓ છે. વેદ અને

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૧૩

પુરાણના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવાથી જાણી શકાય છે કે શરૂઆતના કાળમાં જ્યારે સાધનોની ઉણપને કારણે પુરુષોને વારંવાર જંગલોમાંથી ખાદ્ય પદાર્થો પ્રામ કરવામાં અને આત્મરક્ષાનાં કાર્યોમાં વધુ ધ્યાન આપવું પડતું હતું ત્યારે વ્યવસ્થા, જ્ઞાન - વિજ્ઞાન, સત્યતા અને સંસ્કૃતિ સંબંધી વિષયોમાં ઘણુભરું કામ સ્ત્રીઓ જ કરતી હતી. આ માટે અનેક તત્ત્વવેત્તા-શોધક મનુષ્યોની આદિકાળની સત્યતાની જન્મદાત્રી નારીને જ માનવામાં આવે છે. આવી મહત્વપૂર્ણ તથા જીવનદાયિની નારીની ઉપેક્ષા કરવાનું ક્યાં સુધી ઉચિત છે? આ એક વિચારણીય વિષય છે.

નારી પોતાનાં જુદાં જુદાં રૂપોમાં હંમેશાં માનવજીતિને માટે ત્યાગ, બલિદાન, સ્નેહ, શ્રદ્ધા, ધૈર્ય, સહિષ્ણુતાનું જીવન વિતાવે છે. નારીને ધરતી ઉપર જ્યોતિ સ્વરૂપ મૂર્તિ માનવામાં આવી છે. તેની વાણી જીવન માટે અમૃતનો ભંડાર છે. તેની આંખોમાં કરુણા, સરળતા અને આનંદના દર્શન થાય છે. તેના હાથમાં સંસારની સધળી નિરાશા અને કડવાશ મટાડવાની ક્ષમતા છે. સંતમ ફદ્યને માટે નારી શીતળ છાયા અને સ્નેહસૌજન્યની સાકાર પ્રતિમા છે. નારી પુરુષની પૂરક સત્તા છે. તે મનુષ્યની સર્વશ્રેષ્ઠ શક્તિ છે. તેના વિના પુરુષનું જીવન અપૂર્ણ છે. નારી જ તેને પૂર્ણ બનાવે છે. પુરુષનું જીવન જ્યારે અંધકારમય બની જાય છે, ત્યારે નારીનું સંવેદનપૂર્ણ હાસ્ય તેમાં પ્રકાશ પાથરી દે છે. તેને પુરુષના કર્તવ્યથી શુષ્ક બનેલા જીવનની સરસતા અને વેરાન જિંદગીની લીલોતરી માનવામાં આવી છે. નારીના વાસ્તવિક જીવન પર વિચાર કરવાથી માલ્યુમ પડે છે કે તે પુરુષ માટે પૂરક સત્તા જ નહિ ફળદ્વાપ જમીનના રૂપમાં પણ તેની ઉત્ત્રતિ, પ્રગતિ અને કલ્યાણનું સાધન બને છે. સ્વયં પ્રકૃતિ નારીના રૂપમાં સૃષ્ટિના નિર્માણ, પાલન-પોષણ અને સંવર્ધનનું કાર્ય કરી રહી છે.

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે.- ૧૪

તેથી નારીના ગૌરવને હલકું માનવાનો અર્થ છે-પોતાની ઉદ્ગમશક્તિનો મહિમા ઘટાડવો. જે પોતાની મા, બેન, દીકરી અને જીવન સહયરીના ગૌરવને નીચું કરી શકે છે, તેનું પોતાનું ગૌરવ પછી કયા આધારે બચે ? અવિકસિત મા, અસંસ્કૃત બેન, ઉપેક્ષિત દીકરી અને અપરિષ્કૃત મનોભૂમિવાળી પત્નીની સાથે રહી ભલા કોઈ વક્તિ પોતાની શ્રેષ્ઠતાનો દંબ રાખીને ગપ્પાં મારે તો તેના પર હસવા સિવાય બીજું શું થઈ શકે ? નારીના કોઈ પણ સ્વરૂપનું ગૌરવ ઘટાડવાથી પુરુષને નુકસાન જ ભોગવવું પડે છે, નારીના વિકાસમાં જ તેનું પોતાનું હિત સમાયેલું છે.

૨. વિકાસની સમાન અધિકારી નારી

એક પક્ષ પ્રબળ, બીજો દુર્બળ; એક આશ્રયદાતા છે, બીજો આશ્રિત; એક સ્વામી છે, બીજો સેવક; એક પ્રમુખ છે, બીજો ગૌણા; જ્યાં સુધી આપણા દિલમાં આ માન્યતા ઘર ઘાલી બેઠેલી હશે ત્યાં સુધી સમસ્યાનું સમાધાન શક્ય નથી. નર-નારી જીવનસત્તાનાં બે સરખાં તત્ત્વ છે. બંનેના સંબંધ અન્યોન્ય આશ્રિત છે. વ્યવસ્થા, વિવેક અને કુદરતી ગુણોની દાખિથી કાર્યના ભાગ તો પડે છે, પણ આ કોઈ સનાતન નિયમ નથી કે પુરુષ અધિકારપ્રધાન જીવન જીવે અને નારી તેની ખરીદેલી દાસી બની જીવનનો ભાર ખેંચે. પુરુષ સ્વભાવથી ધર્મજીશીલ ભૂમિકા નિભાવે છે તેથી તેના માટે તેને પ્રકૃતિએ અધિક શક્તિ આપી છે. નારીમાં ભાવનાઓની, માનવીય સંવેદનાઓની માત્રા વધારે હોય છે. તેથી વ્યાવહારિક જીવનમાં તેનો છેતરાવાનો સંભવ વધારે છે. સ્વભાવથી સ્ત્રી કોમળ અને પુરુષ કઠોર હોય છે. મનીધીઓના આ તત્ત્વચિંતને જ એવી વ્યવસ્થા ઉભી કરી છે કે પુરુષો કમાણીનું, શ્રમની બાધ્ય વ્યવસ્થાનું કાર્ય સંભાળે અને સ્ત્રીઓ ધરની વ્યવસ્થા, ધરની સુધડતા તથા

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે.- ૧૫

પરિવારના પાલનની જવાબદારી નિભાવે. બાળકોના વિકાસ અને કૌદુર્યિક જીવનમાં કોમળતા અને સરસતાની જરૂર હોય છે. આ કાર્ય જે કુશળતાથી નારી સફળ રીતે કરી શકે છે, તે પુરુષ નથી કરી શકતો, પણ આ જવાબદારી ઉપાર્જન જેવા કઠોર કામની જવાબદારી કરતાં ધ્યાની મહત્વની છે, તેથી તેના માટે પણ બાધ્ય ક્ષેત્રની જવાબદારી સંભાળવાની યોગ્યતા જેવી શક્તિ આવશ્યક અને અનિવાર્ય છે. બાધ્ય ક્ષેત્રમાં જરૂરી શિક્ષણનો ઉદ્દેશ એ છે કે પોતાની જ્ઞાનકારી વધે, દાખિલા વિશાળ બને જેથી યોગ્ય પરિણામ પ્રાપ્ત કરી શકાય. ગૃહવ્યવસ્થામાં તેથી પણ ધ્યાન વધુ સૂજબૂજની જરૂર હોય છે. આ માટે નારીનું શિક્ષિત અને સ્વાધ્યાયશીલ હોવું પુરુષો કરતાં ઓછું જરૂરી નથી. આમ છતાં આપણા દેશમાં નારીશિક્ષણનું સર ધંનું ચિંતાજનક છે તે દુર્ભાગ્ય કહેવાય. શહેરમાં તો નારીના શિક્ષણની ટકાવારી વધી છે, પરંતુ આજેય દૂરનાં ગામોમાં છોકરીઓને ભણાવવી તે સારું નથી ગણાતું. આમેય દેશમાં કન્યા વિદ્યાલયો ઓછા છે, જ્યાં છે ત્યાં સંકુચિત મનોવૃત્તિને કારણે કન્યા કેળવણી સારી સમજવામાં આવતી નથી. વળી, ભણાવવામાં આવે તો પણ કન્યાને ગ્રાથભિક શિક્ષણ કે વધુમાં વધુ માધ્યમિક શિક્ષણથી વધુ આગળ વધવા દેવામાં આવતી નથી. લોકોને શંકા રહે છે કે એથી ચાલચલગત બગડશે. બાળા ડિશોરી થતાં તો તેના વિવાહની વાત શરૂ થઈ જાય છે. આ રીતે અપરિપક્વ બુદ્ધિ અને શારીરિક સ્થિતિમાં પરણાવેલી છોકરીઓ જિંદગીભર બાળકો પેદા કરવાના મશીન જેવી બની રહે છે. આ સ્થિતિમાં જે રીતે તેને કૌદુર્યિક કંકાસના ભોગ બનવું પડે છે, તે સહજ રીતે સમજી શકાય છે. જે બાળકની બુદ્ધિનો વિકાસ થયો ન હોય, જેનામાં સાંસારિક અને પારિવારિક પરિસ્થિતિઓના અભ્યાસ અને પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી તેનો

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૧૫

નિકાલ કરવાની ક્ષમતા ન હોય તે ગૃહસ્�ી જેવી મહાન સામાજિક જવાબદારી કેવી રીતે નિભાવી શકે ? મદાલસાએ જ્યારે જેવો બાળક જોઈતો હતો તેવો મેળવ્યો. તે માટે તેનો આત્મિક અને બૌદ્ધિક સ્તર કેટલો ઊંચો રહ્યો હશે ? તેનાં ચિંતન અને દાખિલોણ કેટલા વિશાળ રહ્યા હશે ? એ કોઈ કહેવાની વાત નથી. શું કોઈ અશિક્ષિત નારીમાં આ ગુણ હોઈ શકે ? શકુન્તલા અશિક્ષિત રહીને ભરતના જીવનનું ઘડતર કરી શકી હોત ? ગાગરીએ હજીરો લોકોને આધ્યાત્મિક માર્ગદર્શન આપ્યું. મૈત્રેયીએ એ વખતની સેંકડો મહિલાઓને આત્મ ઉત્કર્ષ પ્રબોધ્યો. ઇતિહાસકાળ અને સ્વાધીનતા સંગ્રામમાં જે સ્ત્રીઓએ યશ મેળવ્યો તે શું શિક્ષણના અભાવમાં એવું કરી શકી હોત ? આપજો આ બધું વાંચીએ અને સમજું છીએ છતાં જે નારી કેળવજીની ઉપેક્ષા કરીએ તો તેથી બીજું દુર્ભાગ્ય શું હોઈ શકે ? અંધગ્રદા અને વિશ્વાસથી ધણી સ્ત્રીઓને છેતરવામાં અને ઠગવામાં આવે છે. આમાં દોષ નારીનો નથી, પરંતુ નારી શિક્ષણને હલકું માનીને તેનાથી તેને વંચિત રાખવાનું સમર્થન કરવામાં આવે છે તેવી પ્રવૃત્તિનો દોષ છે જે ધરોમાં પુરુષ શિક્ષિત હોય છે, પરંતુ સ્ત્રીઓ અભજ્ઞ ગમાર રહે છે ત્યાં કેવા પ્રકારની અશાન્તિ અને કલહ છવાયેલા રહે છે, તે અંગે આપજો સમાજ જીવતી જીગતી સાબિતી છે.

દુર્ભાગ્યથી કોઈ સ્ત્રી વિધવા બને તો તેને કેટલા વધુ સામાજિક અપમાનની જિંદગી જીવવી પડે છે, તે સર્વવિદિત છે. જે સ્ત્રી શિક્ષિત હોય તો તે સ્વમાનપૂર્વક પોતાનું અને પોતાના આશ્રિતોનું ભરણપોખજી કરી શકે છે. પણ આ સ્થિતિથી વિપરીત હોય તો તે સામાજિક અનાચાર વધારવામાં સહાયક બને છે. આ જ કારણે તેને શિક્ષણના ક્ષેત્રે સમાનતાનો અવિકાર આપવો તે જરૂરી જ નહિ, અનિવાર્ય પણ છે.

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૧૭

તેને કિમતી આભૂષણ, શુંગાર પ્રસાધન, મનોરંજન અને વિનોદ વધુ પ્રમાણમાં આપવામાં આવે તે જરૂરી નથી. મૂળભૂત જરૂરિયાત તેને બૌદ્ધિક ક્ષમતાયુક્ત બનાવવાની છે. આ માટે તેને શિક્ષણની સમાન તક આખ્યા વિના નહિ ચાલે. પુરુષની જેમ તેને ઉચ્ચ શિક્ષણની સગવડ મળવી જોઈએ. માનસિક ગુલામીના શાપથી મુક્ત થઈ શકે તે માટે નિરક્ષર સ્ત્રીઓને પણ શિક્ષિત બનાવવાની વ્યાપક ગુંબેશ ચલાવવી પડશે. શિક્ષણ ગુંબેશ મારફત તેઓની આ ઉષપને સુધારવી જરૂરી છે. આ દશામાં કોઈપણ પ્રકારની આનાકાની આપણે માટે, કુટુંબ અને સમાજને માટે હાનિકારક જ બની રહેશે.

શિક્ષણ-ભજતરના અભાવથી તે આગળ વધવાનો તો વિચાર પણ નહિ કરી શકે, પરંતુ સામાન્ય ગૃહસ્થી જીવન પણ સારી રીતે ચલાવી નહિ શકે. સાસુ, સસરા, દેરાણી, જેઠાણી અને પોતાના અને સંયુક્ત કુટુંબના અન્ય સભ્યોની સાથે કેવી રીતે વ્યવહાર કરવો તે પણ તે સમજી નહિ શકે. શિક્ષણનો હેતુ ફક્ત નોકરી કરવી અને પૈસા કમાવા એટલો જ નહિ, પણ સર્વાંગી વિકાસ માટે બૌદ્ધિક આધાર તૈયાર કરવાનો છે. આ માટે નારી, શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં પુરુષ જેટલી જ અધિકારી છે. તેને આ અધિકારથી વંચિત રાખીને તે જરાપણ આગળ નહિ વધી શકે.

શિક્ષિત કન્યા મા બાપનું ઘર પણ સંભાળે છે અને પોતાનું સાસરું પણ વ્યવસ્થિત રાખે છે. શિક્ષિત સ્ત્રી પોતાના બાળકોની વ્યવસ્થા, ઘરની સુધડતા અને પતિના સાચા મદદગાર રૂપમાં ઘડ્યો જ ધોરણ ફાળો આપી શકે છે. મુશ્કેલીના સમયમાં જરૂર પડે ત્યારે પોતે આગળ આવી પોતાના કુટુંબના ભરણપોષણમાં મદદગાર પણ બની શકે છે. અભજ્ઞ સ્ત્રી તો ઘરમાં અને બહાર બધે ભારરૂપ અને અંધકાર જેવી

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૧૮

હોય છે. આપણા સમાજમાં આ જ બની રહ્યું છે. નારીને આ નરકમાંથી ઉગારવાનો અર્થ આપણા સમાજને ઉગારવાનો છે.

જે સ્ત્રીઓને સંતાન ન હોય ત્યારે સંતાન માટે, બાળકોની માંદગી વખતે ગ્રહોની શાન્તિ માટે અને જોડાપટ માટે ઢોંગી, ભૂવા, જતી, જ્યોતિષીઓ અને પાખંડીઓના ચક્કરમાં આવી પોતાનાં ધન, શીલ અને સંસાર નાથ કરે છે. આવું ઘણીવાર જોવા મળે છે. મૂળ રીતે તો નારીના શિક્ષણનો અભાવ જ તેનું કારણ હોય છે, ભણેલી ગણેલી સ્ત્રીઓ પોતાના બાળકની બિમારીનો ઈલાજ કોઈ યોગ્ય ડોક્ટર પાસે કરાવશે. તે કોઈ મંત્ર ફૂંકનાર પાસે શા માટે જ્ઞય ? ભૂત, બાધા અને ગ્રહયોગ અભાવ અજ્ઞાનીઓને પરેશાન કરી શકે છે. સમજું તેની ચાલમાં શા માટે ફસાય ? જેની બુદ્ધિ ચરવા ગઈ હોય તે જોડાપટ પર વિશ્વાસ કરે. વિવેકી માણસ પરિસ્થિતિ સમજે છે અને તેનો ઉપાય શોધે છે. આજે સ્ત્રીઓ પર અંધવિશ્વાસુ હોવાનો આક્રોપ મૂકવામાં આવે છે, પરંતુ ખરેખર તો તેના શિક્ષણનું સમર્થન ન કરવાની અને તેને બૌદ્ધિક ક્ષમતા વધારવા માટે તક નહિ આપવાની માન્યતા આ પરિસ્થિતિ માટે જવાબદાર છે.

પુરુષ અને સ્ત્રી મળીને પૂરું માનવજીવન બને છે. જો કે તેમાં થોડી વિષમતા છે, પરંતુ તે પૂર્ક છે અને તેથી જરૂરી છે. સાધારણ રીતે કોઈ પણ જીતિના સંરક્ષણ માટે નારીનો ઉપયોગ અને મહત્ત્વ વધારે છે. પશુઓમાં માદાઓને બચ્ચાઓના પ્રસ્તવ પછી પોતાનું અને બચ્ચાનું રક્ષણ કરવાનું હોય છે. જો મનુષ્યોમાં પણ આમ હોય તો મનુષ્યનાં બધાં કુદુર્ભ નારીપ્રધાન હોય. અગાઉના સમયમાં એ બધાં નારીપ્રધાન હતાં, પરંતુ મનુષ્યની સમાજરચના એટલી વિકાસ પામી છે કે માનવ જીવનના નિર્માણ અને સમુજ્જ્વલિકા કાર્યમાં પુરુષને ઘણો ભાગ મળતો રહે

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૧૬

છે. આ માટે સેવાની દસ્તિએ પુરુષ સ્ત્રીઓની બરાબર આવી ગયો છે. આથી માનવજીવન માટે નર-નારી સમાનભાવ એક સિદ્ધાંત બની ગયો છે.

પુરુષ ઉપર પણ સ્ત્રીઓની પેઠે નિર્માણ અને સેવાના ઘણાં કામ આવી પડ્યાં છે. એટલા માટે પુરુષ સ્ત્રી સમાન, પરસ્પર પૂરક અને સમોવડીયા છે.

પરંતુ થોડા હજાર વર્ષોથી નર અને નારીમાં એક પ્રકારની અસમાનતા ઊભી થઈ ગઈ છે. નારીનું ક્ષેત્ર ઘર અને પુરુષનું સેવા ક્ષેત્ર બહાર થઈ જવાથી નવી સમાજ રચના અનુસાર પુરુષના હાથમાં ઘણા મહત્વપૂર્ણ અધિકારો આવી ગયા છે અને આ અધિકારોનો ઘણા વિશાળ પાયે દુરૂપયોગ થયો છે. નારી મોકની અધિકારી નથી અને વિધવા થયા બાદ પુનર્લંઘ કરી શકતી નથી, તેને કોઈ આર્થિક અધિકાર નથી, કોઈ પણ પ્રકારના ઊચા પદ પર પહોંચી શકતી નથી વગેરે અસમાનતાઓ ઘણી જ અન્યાયી છે, જે દરેક ઘરમાં તંબૂ તાણી બેઠી છે. આ અસમાનતાઓ દૂર કરવી તે માનવસમાજ અને માનવતાને માટે, એથીયે વધુ તો મનુષ્યોના સુખ માટે જરૂરી છે. છેવટે સ્ત્રીઓ તો અધી દુનિયા છે. જો અર્ધું જગત આ રીતે પછાત અને પીડિત રહે તો મનુષ્ય સમાજ સુખી કેવી રીતે કહી શકાય ? એનો અર્થ એવો નથી કે દરેક સ્ત્રી કોઈ પણ પુરુષના સમાન છે. સેંકડો પુરુષો લાખો સ્ત્રીઓથી મહાન હોય છે, હોઈ શકે છે. તેવી જ રીતે સેંકડો સ્ત્રીઓ લાખો પુરુષોથી મહાન હોય છે, હોઈ શકે છે. નર-નારી સમાન ભાવનો અર્થ તો એટલો જ છે કે પુરુષ હોય કે સ્ત્રી, તેનાં ગુણો અને સેવાઓનું ઉચિત મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે અને ફક્ત પુરુષ કે સ્ત્રી હોવા માત્રથી કોઈ પદ કે અધિકારથી કોઈને વંચિત રાખવામાં ન આવે. નર-નારીના સમાન

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૨૦

ભાવના વ્યવહારિક સ્વરૂપ માટે આ સૂચનાઓ ઉપયોગી છે:

(૧) નર અને નારી સાથેનો વ્યવહાર ગુણ, યોગ્યતા અને સેવાને અનુરૂપ હોવો જોઈએ. સ્ત્રી હોવા માત્રને કારણે કોઈ સ્ત્રી અધિકાર કે ગૌરવથી વંચિત ન રહે.

(૨) સંપત્તિ ઉપર નારીનો અધિકાર રહેવો જોઈએ. પતિની આવકમાં-મિલકતમાં તેનો ભાગ હોવો જોઈએ. તે ફક્ત ખોરાક પોષાક વગેરે પામનાર નોકરાણી જ ન રહે.

(૩) વરપક્ષ ઊંચો છે અને કન્યાપક્ષ નીચો છે એવી દુલ્ભવિના મનમાંથી કાઢી નાખવી જોઈએ. સાળા વગેરે શબ્દો ગાળ બની ગયા છે. તેવો દુલ્ભવ નીકળી જવો જોઈએ.

(૪) લાજ ધૂંઘટની કુપ્રથા સમગ્રપણે દૂર થવી જોઈએ. તેનો ઉપયોગ વિનયની દસ્તિ તો ન જ થવો જોઈએ.

(૫) એક નોકર છે. તે માલિકનાં કપડાં હોવા તૈયાર નથી. એમ કરવાથી તેને પૌરુષનું અપમાન થતું લાગે છે. આવું પુરુષત્વ મટી જતું જોઈએ.

(૬) કોઈ પુરુષ જો ઊંચે આસને બેઠો હોય અને સ્ત્રીઓનું અપમાન ન માનવામાં આવે, પણ જો સ્ત્રી ઊંચે આસને બેઠી હોય અને પુરુષવર્ગ જમીન પર બેઠો હોય તો તેમાં પુરુષવર્ગનું અપમાન માનવામાં આવશે. આ લિંગભેદની અસમાનતા છે તે ન રહેવી જોઈએ. હા, પુરુષોમાં કોઈ ગુરુજીન કે વિશેષ આદરણીય વ્યક્તિ હોય તો તેના સન્માનનો વિચાર કરવો જરૂરી છે. તેમાં પુરુષત્વનું સન્માન નથી પણ ગુરુત્વનું સન્માન છે તેવું સ્ત્રીઓના વિષયમાં પણ હોવું જોઈએ.

(૭) સામાજિક, ધાર્મિક, રાજનૈતિક હોદાઓ પર સ્ત્રીઓનું પણ હોવું આવશ્યક છે. સાધારણ સ્ત્રીનું સ્થાન ભલે ધર રહે, પરંતુ સ્ત્રીઓને

નારીનું ગૌરવ ધટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૨૧

દરેક જગ્યાં પર કામ કરવાનો અધિકાર છે તે વાતની નિશાનીરૂપે તો નારીઓએ દરેક જીતના હોદા પર થોડા ઘણા રૂપમાં પણ રહેવું જોઈએ. સભા પંચાયત વગેરેમાં સ્ત્રી સભ્યપદ જરૂરી છે.

આ પ્રકારનાં બીજાં ઘણાં સૂચનો થઈ શકે. સાર એટલો જ કે પુરુષ અને સ્ત્રી માનવજીવનના સમાન અંશ છે. એકબીજાનું શોખણ કરવાનું નહિ પણ એકબીજાને સહયોગ આપવો તે તેમનું કર્તવ્ય છે. આ નારી સમભાવ એ મનુષ્યની સભ્યતાની કપરી કસોટી છે.

સ્ત્રીઓએ આ બાબતોમાં પાછળ ન રહેવું જોઈએ. તેમણે અબણા નહિ, પ્રબળા બનવું જોઈએ. દોડવાનો, પથ્થર ફેંકવાનો, લાઠી ચલાવવાનો અભ્યાસ તેમણે પણ કરવો જોઈએ. આ રીતે નિર્બયતા, સાહસ વગેરે વૃત્તિઓ જગાડવી જોઈએ. બાળપણથી તાકાતની દસ્તિએ જે દીનતાની ભાવના તેનામાં પેદા થઈ ગઈ છે તે પેદા ન થવી જોઈએ અને ઉત્પન્ન થઈ જ ગઈ હોય તો તે દૂર થવી જોઈએ.

પુરુષ હોય કે સ્ત્રી બધાંને બળવાન બનવાની તાતી જરૂર છે. જે દેશ અને સમાજનાં સ્ત્રી અને પુરુષ બળવાન હોય છે તે પોતાનું અને જગતનું કલ્યાણ કરી શકે છે. નિર્બળ મનુષ્ય ધનવાન હોય, વિજ્ઞાન હોય તો પણ તે જગતની યોગ્ય સેવા કરી શકતો નથી કે પોતાના ગૌરવ અથવા ન્યાયની રક્ષા કરી શકતો નથી. દરેક વ્યક્તિએ, સ્ત્રી કે પુરુષે, દરેક કુટુંબે, દરેક સમાજે તન મનથી બહાદુર બનવું જોઈએ.

મહાત્મા ગાંધીજીના શબ્દોમાં-'સ્ત્રી પુરુષની સહયરી છે. તેની માનસિક શક્તિઓ પુરુષથી જરા પણ ઓછી નથી. તેને પુરુષના દરેક કાર્યમાં મદદ કરવાનો હક્ક છે અને પુરુષ જેટલો જ તેને આજાદીનો અધિકાર છે. પુરુષની પોતાના ક્ષેત્રમાં સર્વોચ્ચતા હોય છે તેમ સ્ત્રીની તેના પોતાના ક્ષેત્રમાં સર્વોચ્ચતા સ્વીકારવી જોઈએ.'

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૨૨

“હું સ્ત્રીઓના અધિકારની બાબતમાં કોઈ છૂટછાટ સ્વીકારી શકતો નથી. મારા મત અનુસાર પુરુષ માટે ન હોય તેવી કોઈ કાયદાકીય અડચણ સ્ત્રીઓ માટે ન હોવી જોઈએ. હું ઈચ્છાનું દું કે દીકરા અને દીકરીઓ પ્રતિ એકદમ સમાન વર્તાવ હોવી જોઈએ.”

“સ્ત્રી અને પુરુષનો દરજજો સરખો છે પણ એક નથી. એ એવી અનુપમ જોડી છે કે જેમાં બંને એકબીજાના પૂરક છે, બીજાના આશ્રયરૂપ છે ત્યાં સુધી કે એકના વિના બીજાના અસ્તિત્વની કલ્યના પણ થઈ શકતી નથી. આ હકીકતોથી જરૂરી ફલાદેશ એ નીકળે છે કે જેથી બંનેમાંથી એકનો પણ દરજજો ઘટશે તો તેથી બંનેની સરખી બરબાદી થશે.”

“સ્ત્રીઓ પ્રતિ અન્યાયપૂર્ણ ભેદભાવ આજના યુગધર્મની વિરુદ્ધ છે. મને પુત્રના જન્મની ઉજાહી કરવાનું અને પુત્રીના જન્મથી દુઃખી થવાનું કોઈ કારણ જણાતું નથી, બંને ભગવાનની ભેટ છે. બંનેને જીવનનો સરખો અધિકાર છે અને સંસારનો પ્રવાહ ચાલુ રાખવા માટે બંનેની સરખી જરૂરત છે.”

“સ્ત્રીને અબળા કહેવી તે તેનું અપમાન છે. તે પુરુષનો સ્ત્રી પ્રતિ અન્યાય છે. જો બળનો અર્થ પશુબળ હોય તો સ્ત્રી પુરુષથી ચોક્કસ કમજોર છે કારણ કે તેમાં પશુતા ઓછી છે, પરંતુ જો બળનો અર્થ નૈતિક બળ ગણીએ તો બેશક સ્ત્રી પુરુષથી બેહદ ઊંચી છે. શું તેની સહજબોધની શક્તિ પુરુષથી વધારે નથી? શું તેની તાગશક્તિ પુરુષથી વધુ નથી? શું તેની સહિષ્ણુતા અને સાહસ પુરુષને પાછળ નથી પાડી દેતા? તેના વિના પુરુષનું અસ્તિત્વ સંભવિત નથી. જો અહિસા આપણો જીવનધર્મ છે તો ભવિષ્ય સ્ત્રીઓના હાથમાં છે.”

“સ્ત્રીઓ પોતાને પુરુષોની ગુલામ કે તેનાથી હલકી શા માટે

નારીનું જૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે.- ૨૩

માને ? જુદી જુદી ભાષાઓના પ્રચલિત શબ્દો અને કહેવતોમાં તેને પુરુષની અર્ધાગિની કહે છે. એ જ તર્ક અનુસાર પુરુષ સ્ત્રીનું અર્ધાગ છે. તેઓની જુદી જુદી હસ્તિ નથી, પણ એક જ હસ્તિના બે વિભાગ છે. અંગ્રેજી ભાષાએ તો એક પગલું આગળ વધીને સ્ત્રીને પુરુષનું વધુ સારું અંગ - ‘બેટરહાફ’ કહેલ છે.”

“હિન્દુસ્તાનમાં લાજ ધૂંઘટની પ્રથા બહુ પુરાણી નથી. તે હિન્દુઓના પતનકાળમાં શરૂ થઈ છે. જે જમાનામાં ગૌરવશાળી દ્રૌપદી અને નિષ્ઠલંક સીતા હ્યાત હતી તે જમાનામાં ધૂંઘટ ન હોઈ શકે. ગાગ્ના ધૂંઘટ કાઢીને શસ્ત્રાર્થ કરી શકતી ન હોય. આજે હિન્દુસ્તાનમાં બધા સ્થળે પડદાપ્રથા નથી. દક્ષિણ ભારત, ગુજરાત અને પંજાબમાં તો કોઈ તેને જાણતું પણ નથી. ખેડૂતોમાં પણ કોઈ તે જાણતું નથી અને આ પ્રાન્તો અને કિસાનોમાં સ્ત્રીઓને જે આજાદી મળી છે તેમાં કોઈ બગાડ થયો જાણવામાં આવેલ નથી. વધુમાં એમ પણ કહેવું યોગ્ય નથી કે દુનિયાના બીજી ભાગોમાં ધૂંઘટ ન હોવાને કારણે સ્ત્રી-પુરુષ ભારત કરતાં ઓછાં સદાચારી છે.”

“પત્ની પતિની ગુલામ નહિ, સાથી છે. તેની અર્ધાગિની, સહકાર આપનાર અને સખી છે. પતિના અધિકાર અને કર્તવ્ય બંનેમાં તેનો સરખો ભાગ છે. એટલા માટે એકબીજા પ્રત્યે અને દુનિયા પ્રતિ તેમની જવાબદારી એકસરખી અને અન્યોન્ય હોવી જોઈએ.”

સીતા મહર્ષિ વાલ્ભીકિના આશ્રમમાં પરિત્યક્તા તરીકે જીવન ગાળી રહી હતી ત્યારની વાત છે. એક દિવસ મહર્ષિના આશ્રમમાં વિશ્વાવારા નામની બ્રહ્મવાદિની તપસ્વિની આવી. વિશ્વાવારા અયોધ્યાનો પ્રવાસ કરીને આવેલી હોવાથી સીતાની સખીઓને આધ્યાત્મિક જિજ્ઞાસાઓને બદલે શ્રીરામનું વૃત્તાન્ત જાણવાનું કુતૂહલ થયું. તે બધી વિદુધી

નારીનું ગૌરવ ધરાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૨૪

વિશ્વાવારા પાસે જઈને પૂછવા લાગી-‘અથ સ રામભદ્ર : કિમચાર : ભદ્ર ?’ (હે ભદ્ર, હમણાં રામચંદ્ર શું કરે છે ?)

‘તેન રાજ્ઞા રાજકૃતુરશ્વમેધः પ્રકાન્તઃ।’ (હે આર્યપુત્રીઓ, તે આજ - કાલ અશ્વમેધ પણની તૈયારી કરી રહ્યા છે.) વિશ્વાવારાએ તેમની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરવા જવાબ આપ્યો. પણ આ ઉત્તરથી તેમનું કુતૂહલ વધુ ગ્રબળ થઈ ગયું તે પૂછવા લાગી - “હાજ્ઞ, પરિણીતમપિ” (અરે, તેમણે બીજી લગ્ન પણ કરી લીધા ?) કારણ કે પત્ની વિના પણ તો પૂર્ણ થતો નથી. આચાર્યા વિશ્વાવારા તેમની શંકાનું સમાધાન કરતી બોલી - “શાન્ત ભૂ, નહીં નહિ-” (ના, ના. તેમ નથી.) “કા તહિ પણે સહધર્મચારિણી ?” (તો તેના પણમાં સહધર્મચારિણી કોણ છે ?) ત્યારે વિશ્વાવારાએ જગ્ઞાવ્યું કે આ નિભિતે સીતાજીની સોનાની પ્રતિમા બનાવવામાં આવી છે.

આ આખ્યાનથી એ સ્પષ્ટ છે કે પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓને પોતાના આધ્યાત્મિક વિકાસનો પૂર્ણ અધિકાર હતો એટલું જ નહિ, પણ પત્નીના - નારીના સહયોગ વિનાનું આયોજન અપૂર્ણ માનવામાં આવતું હતું. જીતિ, વર્યસ્વ અને સંતતિની સર્વગુણ સંપત્તાના જે મૌલિક આધાર રહ્યા છે તેમાં પણ આ દેશની નારી પુરુષથી આધ્યાત્મિક ક્ષમતાઓમાં રતીભાર પણ ઓછી નહોતી તે મુખ્ય બાબત છે. જ્યારે તેમની ક્ષમતાઓ માટે પૂરી તક આપવામાં આવી હતી, પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી હતી ત્યારે જ એ શક્ય બન્યું હતું.

સ્ત્રી અને પુરુષમાં તાત્ત્વિક દાખિએ કોઈ ભેદ નથી. શરીરના અવયવોમાં બહુ થોડા ભેદ સિવાય ચામડી, રસ, માંસ, મજજી, નાડીઓ વગેરે સ્થૂલ ધાર્તુઓ તથા પ્રાણ, વાક્ય, મન, તેજસ્ આદિ સૂક્ષ્મ તત્ત્વો બંનેમાં એકસરખાં જ છે. સમ્મોહન તંત્રમાં આ હકીકતને વધુ સ્પષ્ટ

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૨૫

કરતાં કહેવામાં આવેલ છે કે-

‘એક જ્યોતિરભૂદુદ્ધ દેખા રાધા માધવા નામકમુ’ અર્થાત્ સ્ત્રી અને પુરુષ નામથી વિષ્યાત બંને ગ્રાણીઓ એક જ તેજનાં બે કિરણો છે.’

આધ્યાત્મિક વિકાસની કલ્યનામાં આ ‘પ્રાણજ્યોતિ’ અથવા ‘આત્મતત્ત્વ’ના વિકાસની વિધિ વ્યવસ્થા જ રહેલી છે. પુરુષ પોતાની કાર્યવાહી અને કુશળતાનો માત્ર નાશવાન શારીરિક સુખ અને ભૌતિક સમુન્નતિમાં વ્યય ન કરે પણ પોતાની પારલૌકિક સત્તાને સમજવા તેનો જુદા જુદા પ્રકારના તપ અને યોગાભ્યાસ દ્વારા વિકાસ કરે, એવી તેને વારંવાર પ્રેરણા આપવામાં આવે છે, તો તે પ્રેરણા સમાન રૂપથી સ્ત્રીઓને પણ આપવી જોઈએ. જે લોકો ધાર્મિક માન્યતાઓની આડ લઈને નારીને ધાર્મિક વિધાન માટે નિષિદ્ધ જણાવે છે તે ભૂલે છે કે ભારતીય જીવનપદ્ધતિના આદિ વ્યાખ્યાનકાર મનુષે ક્રમશઃ ૮/૧૧ અને ૮/૧૦ સૂક્તોમાં જ્યાં સ્ત્રીઓને સંપત્તિનો ખર્ચ કરવાનો અધિકાર આપ્યો છે તેમજ મૃત્યુપર્યંત પુરુષની જેમ જ ધાર્મિક કાર્યમાં પરસ્પર સમાનતાનો પણ અધિકાર આપેલ છે.

મનુષ્યના શરીરની રચના પરમાત્માની સર્વોત્તમ ફૂતિ છે. તેમાં જ્ઞાન વિજ્ઞાન, કલા કૌશલ, બુદ્ધિ અને આત્માની જે ક્ષમતા તેને મળી છે તેની સાર્થકતા તેમાં જ છે કે સંસારમાં ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવે અને જ્યારે આ સંસારનો પરિત્યાગ કરે તે પહેલાં જ એવી તૈયારી કરી લે કે મૃત્યુના સમયે તેને કોઈપણ પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ ન કરવો પડે. પશ્ચાત્તાપ બંને કારણે થાય. (૧) સાંસારિક વાસનાઓ પૂર્ણ ન થવાના કારણે વિષયોમાં, દીન્દ્રિય સુખોમાં કે ભૌતિક સાધનોમાં મન અટકી રહે. (૨) આખું જીવન પાપ અને છેતરપિંડીમાં વીતે અને પારમાર્થિક જીવનમાં વિકાસ માટે થોડો પણ પ્રયત્ન ન કરવામાં આવે. આ બંને

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે.- ૨૫

અવસ્થાઓનો મુકાબલો ફક્ત પુરુષને નથી કરવો પડતો, સ્ત્રીઓને પણ કરવો પડે છે. જે પુરુષ આ હેતુઓ માટે બંધન ન સ્વીકારે તો સ્ત્રીઓને શા માટે બાંધવામાં આવે? પુરુષ તેને ફક્ત ભોગ્યા અને રમણી સ્વરૂપે જોશે તો તે ફક્ત પોતાનો જ સર્વનાશ નહિ કરે પણ સાથે એ બિચારીને પણ લઈને ડૂબશે. પત્નીને સખી, સહયરી, મિત્રના રૂપમાં, સહધર્મિણીના રૂપમાં જ જોવી જોઈએ. એમ કરવાથી તેની બૌદ્ધિક સ્વતંત્રતા અખંડ રહેશે અને ત્યારે તે પોતાનો આત્મિક વિકાસ કરી શકશે.

ગ્રશ્મ માન્યતા બદલવાનો છે. કોઈ પણ સ્ત્રીને તેના આત્મકલ્યાણના સાધનોથી વંચિત રાખવામાં ન આવે. નારીમાં કોમલતા, ભાવુકતા, પવિત્રતા, સંવેદનશીલતાના ગુણો પ્રકૃતિદત્ત છે, જે પુરુષમાં ઓછી માત્રામાં જોવા મળે છે. આથી તેને માટે કોઈ મોટા અને કષ્ટસાધ્ય સાધન અનુષ્ઠાન પણ જરૂરી નથી, પરંતુ તેના પર ઘરનો, પ્રસૂતિનો અભિષ્ટાતા-અજ્ઞાનતાના બંધનોનો એટલો બોજે ન લાદવો જોઈએ કે જેથી પોતાની કુદરતી યોગ્યતાઓ ખોઈ બેસે. આ સ્થિતિ બ્યક્ઝિ અને સમાજ બંને માટે ઘાતક છે.

સંતતિ નિર્માણ અને ગૃહબ્યવસ્થાની મુખ્ય જવાબદારી સ્ત્રી પર આવે છે. દરેક બ્યક્ઝિ આશા સેવે છે કે તેનાં સંતાન શ્રેષ્ઠ અને સદ્ગુણી હોય, ના અને બુદ્ધિમાન હોય. આ બધી આધ્યાત્મિક સંપત્તિઓ છે. જ્યારે મા પોતે આ ગુણોથી પરિપૂર્ણ હોય ત્યારે જ બાળકોમાં તેનો વિકાસ સંભવે. કદાચ પિતા વિપથગામી હોય તો પણ આત્મિક પ્રતિભાસંપત્ર માતા પુત્રને શ્રેષ્ઠ બનાવી શકે છે, પણ દુર્ગુણી અને અજ્ઞાની માતા વડે આત્મહીન બનતા બાળકને ગમે તેવો તપસ્વી પિતા બચાવી શકતો નથી. હિરાયકશ્યપુને ઘેર પ્રદૂલાદ જેવો બાળક હોવો તે તેની ધર્મગ્રાણ

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૨૭

માતાની યોગ્યતાની સાબિતી છે. મહારાજ ઋતુધ્વજ વિલાસી હતા, પણ તેની ધર્મપત્ની ભદ્રાલસાએ પોતાની આધ્યાત્મિક તેજ્જસ્વીતાને કારણે તેના બાળકોને જ્યારે જેવા ઈચ્છયા તેવા બનાવ્યા. હનુમાન અંજનીના પુત્ર હતા તેને એટલા શક્તિશાળી અને ભવ્ય બનાવવાનું શ્રેય તેને જ છે. આ બધા દાખલાઓ એ જ વાતનું પ્રમાણ છે કે ભાવિ પેઢીના વિકાસ માટે માતાનું, નારીનું ફક્ત શિક્ષિત હોવું જ જરૂરી નથી પણ આધ્યાત્મિક ક્ષમતાઓથી પરિપૂર્ણ હોવું પણ અનિવાર્ય છે. આ માટે તેને સમાન સગવડ અને સંયોગો મળવાં જોઈએ. તેને કિયા વિધિથી વંચિત કરવી તે પોતાના ભાવિ સંતાન સાથે અન્યાય અને જીતિગત વર્યસ્વને જ રોકવા સમાન છે.

૩. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં નારીનો મહિમા

એ સત્ય છે કે મધ્યયુગમાં આપણા દેશમાં પતનશીલ પ્રવૃત્તિઓના વિકાસક્રમમાં સામાજિક ર્યાના દરેક ગ્રાન્થ બગડતી ગઈ અને સગવડ પામેલ શક્તિશાળી વર્ગ પોતાની અંધ માન્યતાઓ બાકીના વર્ગ પર લાદવા માટે શક્ય તે બેડીઓ બનાવી. એક બાજુ થોડા લોકોના હાથમાં ધનસંપત્તિ એકઠી કરીને બાકીનાને તેમના પ્રત્યે લાચાર બનાવવામાં આવ્યા તો બીજુ બાજુ પુરોહિતો મારફત ધર્મશાસ્ત્રોમાં ઈચ્છા મુજબ ઉમેરા કરવામાં આવ્યા.

પરંતુ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં નારી માટે પ્રયોજેલા બધા શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ પર જ વિચાર કરવામાં આવે તો સ્પષ્ટ થઈ જશે કે મધ્યકાલિન અંધકાર યુગની પહેલાં આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓ પ્રત્યે સમાજશાસ્ત્રીઓનો મનોભાવ કેવો હતો.

સૌ મ્રથમ મહિલા શબ્દને જ લઈએ. મહ+ઈલચ્છ+આ = મહિલા મહનો અર્થ શ્રેષ્ઠ કે પૂજુ છે. જે પૂજુ, શ્રેષ્ઠ છે, તે મહિલા.

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૨૮

લૌકિક સંસ્કૃતમાં સ્ત્રીઓને આદર આપવા માટે ‘માન્યા’ શબ્દ પ્રયોજ્ય છે. તે ખરેખર વैદિક સંસ્કૃત શબ્દ ‘મેના’થી બન્યો છે. ઝગવેદમાં ‘મેના’ શબ્દ નારી અર્થનો વાચક છે અને યાસ્કકૃત નિર્દૂક્તમાં (૩, ૨૧/૨) તેની વ્યુપત્તિ આપવામાં આવી છે માન્યન્તિ એનાઃ (પુરુષા) અર્થાત્ પુરુષો તેનો આદર કરે છે એટલા માટે એને મેના કહે છે.

એ પ્રકારે સ્ત્રી અર્થનો બોધક ‘ગના’ શબ્દ પણ ઝગવેદમાં છે તે પત્ની માટે યોજેલ છે, પરંતુ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં આ શબ્દ ‘માનવી’ માટે યોજેલ છે. તેની વ્યાખ્યા યાસ્કે કરી છે-‘ગના ગણ્યન્તિ એના’ પુરુષો જ તેની પાસે જાય છે, સમ્માનપૂર્વક વાત કરે છે. તેને પુરુષોને વિનવણી કરવાની જરૂર પડતી નથી.

‘સ્ત્રી’ શબ્દ તો બધે પ્રચલિત છે. મહર્ષિ પતંજલિના મત અનુસાર -‘સત્યાસ્યતિ અસ્યાં ગર્ભતિ સ્ત્રી’- તેનામાં અંદર ગર્ભ ધારણાની સ્થિતિ હોય છે તેથી તેને સ્ત્રી કહી છે.

જ્યાં સુધી ‘નારી’ શબ્દનો પ્રશ્ન છે, તે નરની પેઠે ‘ન’થી બન્યો છે. અને તેનો અર્થ છે - કિયાશીલ રહેવાવાળો ‘નર’ થયો અને કિયાશીલ રહેવાથી ‘નારી’ બની. જે ગતિ કરે હલનયલન કરે તે નર અને નારી. પરંતુ ઝગવેદમાં ‘નૃ’નો પ્રયોગ નેતૃત્વ કરવું, દાન દેવું અને વીરતા બતાવવી એ અર્થમાં કરવામાં આવ્યો છે. એ દસ્તિથી નર અને નારીમાં આ ગ્રંથોય વિશેષતા હોવી જોઈએ.

‘સુન્દરી’ શબ્દ ઝગવેદમાં ‘સૂનરી’નું વિકસેલ રૂપ છે. સૂનરી ઉધાને કહેવામાં આવી છે. એટલે કે શોભાવાળી.

‘લલના’ અને ‘માનિની’ શબ્દો તો સ્પષ્ટ જ છે. જેની ઈચ્છાશક્તિ પ્રબળ હોય તે લલના અને જેમાં સ્વાભિમાન હોય તે માનિની.

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાં જ નુકસાન છે.- ૨૮

આ તો શબ્દ થયા. પણ જે પ્રાચીન ગ્રંથોમાં નારી પ્રતિ વ્યક્ત થયેલા ઉદ્ગાર જોઈએ તો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે તેમાં નારીના વ્યક્તિત્વ પ્રત્યેનો સન્માનભાવ છે અને તેને હંમેશાં સ્વતંત્ર ચેતન સત્તાના રૂપમાં જ યાદ કરવામાં આવી છે, મધ્યયુગની પેઠે કોઈ પદાર્થ તરીકે નહિ.

‘જ્યાં સ્ત્રીઓની પૂજા થાય છે ત્યાં દેવતા નિવાસ કરે છે’ એમ દર્શાવનાર મનુસ્મૃતિમાં એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે સ્ત્રીની પ્રસરતાથી જ આખા ઘરમાં ઉલ્લાસ ફેલાય છે. જો તે દુભાયેલી ઉદાસ રહે તો ચારે પ્રકારના નાશ ધેરી વળે છે, પદ્મપુરાણમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે -

નાસ્તિ ભાર્યા સમો તીર્થ, નાસ્તિ ભાર્યા સમં સુખમ્ ।

નાસ્તિ ભાર્યા સમો પુષ્ય, તારણાય હિતાય ચ ॥

અર્થાત् પત્ની સમાન હિતકારી અને દુઃખોથી ઉગારનારું કોઈ પુષ્ય નથી. કોઈ તીર્થ નથી અને કોઈ સુખ નથી.

શતપથ બ્રાહ્મણમાં કહ્યું છે- ‘ગૃહાઃ વૈ પત્ન્યે પ્રતિજ્ઞા’ અર્થાત् પત્નીથી ઘરની પ્રતિજ્ઞા છે.

બૃહત્સંહિતામાં કહેલું છે કે ‘પુરુષાણાં સહસ્રં ચ સતી સ્ત્રી સમુદ્ધરેત્ય’ અર્થાત् સતી સ્ત્રી પોતાના પતિનો જ નહીં, પોતાના ઉત્કૃષ્ટ આચરણથી પ્રત્યક્ષ પ્રેરણા આપી હજારો પુરુષોનો ઉદ્ધાર કરે છે એટલે કે શ્રેષ્ઠતાના શિક્ષણનું માર્ગદર્શન આપે છે. સમશતી ચંડી અને દેવી ભાગવતમાં કહ્યું છે-

‘વિદ્યાઃ સમસ્તાસ્તવ દેવિ ભેદાઃ સ્ત્રીયઃ સમસ્તાઃ સકલા જગત્સુ ।’ અર્થાત् બધી સ્ત્રીઓ અને બધી વિદ્યાઓ દેવી સ્વરૂપ જ છે.

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં ઉપાખ્યાન છે કે જ્યારે પરમ સત્તાને એકલું

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - 30

ન ગમ્યું ત્યારે તેણે પોતાને બે ભાગમાં વિભાજિત કર્યા. આ બે ભાગ પતિ-પત્ની બન્યા.

‘સ ઈમમેવાત્માનં દૈધા પાતયતાતः ।’ પતિશ્ર પત્ની ચાભવતામ્ભ ॥
વ્યાસ સંહિતામાં કહ્યું છે કે પત્ની પ્રામ ન થાય ત્યાં સુધી પુરુષ અધૂરો છે.

‘ધાવન્ત વિન્દતે જ્યાં તાવદ્ધો ભવેત્ પુમાન્ ।’

(વ્યાસ સંહિતા ૨/૧૪)

તંત્રશાસ્ત્રમાં અર્ધનારીશ્વરના ધ્યાનનું વિધાન છે. મનુસ્મૃતિમાં તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે સ્ત્રી અને શ્રીમાં કોઈ ભેદ નથી. ‘સ્ત્રિયઃ શ્રીયશ્રે લોકેષુ ન વિશેષોડસ્તિ કશ્યન્ ।’ (મનુ.૮/૨૬)

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં જ્ઞાનિ પુત્રીની ઈચ્છા કરવામાં આવી છે, અને તેની વિધિ બતાવવામાં આવી છે.- ‘અથ ય ઈચ્છેદ દુહિતા મે પંડિતા જાયેત્ સર્વમાયુરિતાત् ।’ (બૃહ. ૬/૪/૧૭)

શ્રીમદ્ભગવાન અનુસાર વૈવસ્વત મનુની ધર્મપત્નીએ પુત્રેણિ યજ્ઞ સમયે કન્યા ઉત્પત્ત થાય તેવી યાચના કરી.

તત્ત્વ શ્રદ્ધા મનો: પત્નીહોતાર સમાયાચત્ ।

દુહિતર્થમુપાગમ્ય પ્રણિપત્ય પયોક્રતા ॥

(શ્રીમદ્ભગવત ૮/૧/૧૪)

આ યજ્ઞથી ઈલા ઉત્પત્ત થઈ. આ પ્રકારે સ્પષ્ટ છે કે આપણા પ્રાચીન પૂર્વજીના મનમાં નારી પ્રત્યે સંભાન અને સમતાની ભાવના હતી. તેના પ્રત્યે હીનભાવના રાખવાનો તો કોઈ પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. જે કે વ્યાવહારિક યથાર્થતા એ છે કે જેની પાસે સામાજિક મોટાઈ હોય તેનું સંભાન થાય. એથી નારીની ઉપેક્ષિત સ્થિતિ માટે શાસ્ત્રો વગેરેને દોષ આપવો અને અર્થહીન વિવાદ ઊભો કરતા રહેવું તથા નક્કર કરી કામ

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૩૧

ન કરવું તેને બદલે નારીને ફરીને સક્ષમ-સમર્થ બનાવવાની વાતની જરૂરિયાત છે.

પશ્ચિમી સભ્યતાના પ્રભાવથી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના અંધભક્ત, ભારતીય સંસ્કૃતિ પર સાધારણ રીતે એ આરોપ મૂકે છે કે અહીં સ્ત્રીઓની સદાય ઉપેક્ષા કરવામાં આવી છે અને તેને ઉત્તરતા દરજજનું પ્રાણી સમજવામાં આવી છે. આ જ કારણથી આજના સમયમાં ભારતીય સ્ત્રી વિદેશોની સરખામણીમાં વધુ પછાત અને હીન અવસ્થામાં છે. ભારતીય નારીની વર્તમાન અવસ્થા બીજા દેશોની અપેક્ષા વધુ દ્યનીય છે. આ વાત તો ઠીક છે પણ તેને માટે ભારતીય સંસ્કૃતિની પાયાની માન્યતાઓને દોષિત ન ઠરાવી શકાય કારણ કે તેમાં તો દરેક સ્થળે સ્ત્રીઓના મહિમાની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે એટલું જ નહીં, પરંતુ તેને પુરુષથી હલકી નહીં પણ ઊંચી માનવામાં આવી છે.

પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે જો આ વાત સત્ય છે તો પછી ભારતીય સ્ત્રી દીનહીન દુર્દ્શાગ્રસ્ત સ્થિતિમાં કેમ છે ? જો તેને માટે આપણાં જીવનમૂલ્યો જવાબદાર નથી તો ભારતીય નારીને ઘરની ચાર દીવાલોની અંદર પોતાનું સધણું જીવન વીતાવવું પડે છે અને પરાવલંબી બની રહેવું પડે છે તેનું શું કારણ છે ? આ સ્થિતિ ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ભારતીય જીવનમૂલ્યોને કારણે બની નથી, પરંતુ કાળ અને સમાજમાં આવેલ પરિવર્તનનોના કારણે પુરુષ સમાજના ઉદ્ધત અહંકારને કારણે જ નીપળું છે.

ભારતીય મનીષીઓએ તો સ્ત્રી પુરુષમાં ક્યાંય કોઈ ભેદ કર્યો નથી. તેમણે તો નર અને નારી બંનેમાં એક તત્ત્વનું અસ્તિત્વ અને એક જ ચેતનાની છાયા જોઈ છે, માની છે અને પ્રતિપાદન કર્યું છે કે બધાં પ્રાણીઓમાં આત્મતત્ત્વ પ્રધાન છે તથા આત્મતત્ત્વના કોઈ લિંગ કે વર્ણ

નારીનું ગૌરવ ધરાવવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૩૨

હોતા નથી. ધર્મગ્રંથોમાં ઠેકઠેકાણે સર્વવ્યાપી આત્મચેતનાની પ્રતિષ્ઠાપાનું દર્શન થાય છે તથા એમ વ્યક્ત થાય છે કે તે સધળા જીવોમાં સમાન રૂપથી વ્યાપ છે. મહર્ષિઓએ ગાયું છે.-

યદઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ તિષ્ઠન્ સર્વભ્યો ભૂતેલ્યોડન્તરો યં સર્વભણ્ણિ ભૂતાનિ ન વિદુર્ધસ્ય: સર્વભણ્ણિ ભૂતાની શરીરં યઃ સર્વભણ્ણિ ભૂતાન્યયન્તરો યભયત્યેષ ત આત્માનયાભ્યભૂતઃ ।

(ખણ. ૩/૭. ૧૫)

જે સર્વ ભૂતોમાં રહેવા છતાં બધાથી અલગ છે, જેને બધા ગ્રાણીઓ જીજાતાં નથી, બધાં ગ્રાણીઓ જેનાં શરીર છે, જે સર્વ ગ્રાણીઓમાં સ્થિર રહી તેનું નિયંત્રણ કરે છે, તે તારો આત્મા છે. તે સર્વમાં વ્યાપેલો છે અને કોઈમાં વધારે કે ઓછો નથી.

ધર્મગ્રંથોમાં મુખ્યત્વે બધાં સ્થાનોમાં આ જ જીતનાં સમર્થન ભરેલાં છે. પછી કયા આધારે કહી શકાય કે આપણી સંસ્કૃતિમાં તાત્ત્વિક દસ્તિથી નર અને નારીમાં ભેદ માનવામાં આવ્યો છે ?

એમ પણ માની લેવામાં આવે કે ઉપરોક્ત સમર્થન ફક્ત સૈદ્ધાન્તિક અગર તાત્ત્વિક આધાર પર જ કરવામાં આવેલ છે, પરંતુ તેને વ્યવહારમાં ઉતારવા માટે કંઈક મુશ્કેલી અનુભવાઈ હશે તેથી નર અને નારીમાં વ્યાવહારિક અંતર રાખવામાં આવ્યું હતું, આમ માનવાને પણ કોઈ આધાર નથી. કારણ કે શાસ્ત્રોમાં ડગલે ને પગલે નર અને નારીને એક સત્તાનાં બે અંગ, એક જ ગાડીનાં બે પૈડાં અને એક સિક્કાની બે બાજુઓની માફક અવિચિન્ન, અતિભ અને અદ્વૈત માનેલ છે.

ભારતીય મનીષીઓએ નર અને નારીના અભેદ, સમાનતાના સિદ્ધાંતનું સમર્થન કરતાં દર્શાવેલ છે કે સૂચિ સંચાલનની સગવડ માટે જગત નિયંતાએ પોતાને જ જુદી જુદી વિશેષતાઓની સાથે બે જુદા

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - 33

એકમોમાં વિભાજિત કર્યા. ઉપનિષદકારે કહ્યું છે-

તસ્મૈ સ હોવાચ પ્રજ્ઞામૌ વૈ પ્રજ્ઞાપતિ: સ તપોડતથ્યત સ તપસ્તાત્વા
સ મિથુનમુત્પાદયતે । રધિ ચ પ્રાણં ચેત્યે યેતૌમે બહુધા પ્રજ્ઞા:
કરિથ્યત ઈતિ ।

(પ્રશ્ન. ૧/૪)

જ્યારે પ્રજ્ઞાપતિએ પ્રજ્ઞા ઉત્પત્ત કરવાની ઈચ્છા કરી તો તેમજે
સર્વપ્રથમ જોડી બનાવી. એકનું નામ રધિ હતું અને બીજાનું પ્રાણ.
બસ, આ રધિ અને પ્રાણથી જ સકળ સંસારનું નિર્માણ થયું. એમ પણ
કહ્યું છે-

આદિત્યો હ વ પ્રાણો રધિ રેવ ચન્દ્રમા....।

(પ્રશ્ન. ૧/૫)

અર્થાત્ આદિત્ય પ્રાણસ્વરૂપ છે અને રધિ ચન્દ્રમા સ્વરૂપ.

ભગવાન મનુનું પણ આ કથન છે-

દ્વિધા કૃત્વા ઽભનો દેહધર્મેન પુરુષો ઽભવત् ।

અર્થેન નારી તસ્યાં સ વિરાજ ભસૃજતત્ત્વભુઃ ॥

(મનુ. ૧/૨)

પ્રભુએ પોતાના દેહ એટલે કે વ્યક્ત સ્વરૂપના બે ભાગ કર્યા. તેમાં
એક ભાગ પુરુષ થયો અને બીજો સ્ત્રી. તે સ્ત્રી ભાગથી વિરાટ જગતનું
ઉત્પાદન કર્યું.

સૂચિસંચાલન અને મનુષ્યના નિર્માણમાં આ પ્રકારે સ્ત્રીની ભૂમિકા
ફક્ત સમાન જ નથી માનવામાં આવી, પણ શાસ્ત્રકારે તેની ભૂમિકાને
વિશિષ્ટ પણ કહી છે. પરિવારમાં તો તેનું અભિભૂત સ્થાન છે જ, સંતાનથી
સંબંધ ધરાવનાર સંરક્ષકો, અભિભાવકોમાં પણ તેને સર્વોપરી સ્થાન
આપવામાં આવ્યું છે. મનુસ્મૃતિમાં કહેવામાં આવ્યું છે-

નારીનું ગૌરવ ધરાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૩૪

ઉપાધ્યાયાન્દશાચાર્ય આચાર્યાંશુમ્ભુ શતં પિતા ।

સહસ્ર તું પિતૃન્માતા ગૌરવેણ્ણાતિરિચ્યતે ॥

ઉપાધ્યાયથી આચાર્ય દસ ગણા શ્રેષ્ઠ છે અને આચાર્યથી સો ગણા પિતા, પરંતુ માતા તો પિતાથી પણ હજીરગણી શ્રેષ્ઠ, વંદ અને પૂજય છે.

આમાં કોઈ અતિશયોક્તિ નથી કે માતા સંતાન માટે બધાથી સારી અને સર્વથી અધિક હિતેણું સંરક્ષિકા છે. આ હકીકત તો સર્વ જ્ઞાણો છે કે સંતાનના વ્યક્તિત્વ પર માતાનો જ સર્વાધિક પ્રભાવ પડે છે. તે સંતાનને પોતે ઈચ્છે તે દિશામાં વાળી શકે છે તથા ઊંચા આદર્શરૂપી સાંચામાં તેનું ઘડતર કરીને સમાજને માટે મોહું યોગદાન આપી શકે છે. માતાઓએ પોતાના સંતાનને સમર્થ વ્યક્તિત્વ આપીને તેના માધ્યમ દ્વારા સમાજ અને રાખ્યની શ્રેષ્ઠ સેવા કરવાવાળી વિભૂતિઓ આપી હોય તેવા કેટલાએ દાખલાઓથી ઈતિહાસ ભરેલો છે તે આ હકીકતનું સમર્થન કરે છે. સુભદ્રા, કૌશલ્યા, દેવકીથી લઈને ગાંધીજી અને વિનોબાની માતાઓ સુધી આ આદર્શની દીર્ઘ પરમ્પરા છે.

ભારતીય મનીખીઓની દાખિથી આ હકીકત જરાપણ છૂપી રહી નથી. તેની મહાન જવાબદારીઓને લઈને તો ત્યાં સુધી કહી દીધું કે તે કેવળ મા નથી, શક્તિ સ્વરૂપા છે.

નારી શક્તિ સ્વરૂપા છે અને તેનું પ્રધાન કાર્યક્ષેત્ર કુટુંબ છે. વ્યક્તિ અને સમાજનાં સંબંધોમાં કુટુંબનું આગવું સ્થાન છે. વ્યક્તિને જે સંસ્કાર મળે છે, તેના વિકાસ માટે જે પોષણ મળે છે તેનું ઉદ્ગમ સ્થાન પરિવાર છે. સંસારમાં જેટલા મહાપુરુષ થયા તેની પ્રતિભા અને યોગ્યતાનું સીંચન, પ્રતિભાઓનું બીજીરોપણ કુટુંબમાં જ થયું છે.

સમાજ પણ કુટુંબ પર આધારિત છે. જે કુટુંબ જ ન બન્યું હોત તો

નારીનું ગૌરવ ધરાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૩૫

સમાજ ઊભો કરવાની જરૂર ભાગ્યે જ પડત. એવી સ્થિતિમાં સમાજે આજ સુધી જે પ્રગતિ કરી છે, મનુષ્ય સત્યતા અને સંસ્કૃતિનો જે વિકાસ થયો છે, તે ભાગ્યે જ શક્ય બન્યો હોત. કહેવાનો હેતુ એ છે કે કુટુમ્બ સમાજ સંસ્થાનું એકમ છે અને શાસ્ત્રોએ તેનો આધાર પણ નારી જ દર્શાવી છે. કહું છે- ન ગૃહમિત્યાહુગૃહિણી ગૃહમુખ્યતે: અર્થાત - ગૃહિણી વિનાનું ઘર તે ઘર નથી તે તો માટી છે. જેને કારણે ઘરની પ્રતિષ્ઠા છે તે ગૃહિણી જ ઘર છે. તેનાથી જ ઘરનું અસ્તિત્વ છે.

આ કારણે ઋષિમનીધીઓએ કુટુમ્બની સર્વ વ્યક્તિઓને સૂચન કર્યું છે કે સ્ત્રીઓનું સન્માન અને આદર કરે. ગૃહિણીનો અનાદર અને અપમાન કરવા સામે ટીકા પણ કરવામાં આવી છે અને તેનાં ખરાબ પરિણામ પણ આ રીતના દર્શાવ્યાં છે.

જ્ઞામયો યાનિ ગેહાનિ સપન્ય પ્રતિપૂજિતાઃ ।

તાનિ કૃત્વાદતાનીય વિનશયંતિ સમન્તતઃ ॥

તસ્માદેના સદા પૂજ્યા ભૂષણાચાદનાશનૈ ।

ભૂતિકામૈનનિત્યં સત્યકારેષુત્સલેષુ ય ॥

(મનુ. ૩/૫૮-૫૯)

અપમાનિત કે પીડિત થઈને સ્ત્રીઓ જે ઘરોને શાપ દે છે તે ઘર કૃત્યા, અભિચાર વગરે કર્મો દ્વારા કરવામાં આવેલ તાંત્રિક પ્રયોગથી નાશ થાય તે રીતે બિલકુલ જડમૂળથી નાશ પામે છે. આ માટે પર્વ તહેવારો અને ઉત્સવો ઉપરાંત સામાન્ય દિવસોએ પણ સ્ત્રીઓને દરેક રીતે સંતુષ્ટ રાખવી જોઈએ.

ગૃહવ્યવસ્થાના સંચાલનની દોરી જેના હાથમાં રહેલી હોય તેનું સંતુલન બગડી જવાથી ઘરનું સંતુલન બગડે એવું બનવું અસ્વાભાવિક પણ નથી. આ સાથે જ શાસ્ત્રકારે નારીનાં કર્તવ્યો અને જવાબદારીનું

નારીનું ઔરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૩૬

વિવેચન પણ આ ગ્રકારે કર્યું છે-

સદા પૃથ્વીયા ભાવંય ગૃહ કાર્યોષુ દક્ષયા ।

સુસંસ્કૃતો પસ્કરયા વયે ચામુકત ઉત્ત યા ॥

(૮ મનુ. ૫/૧૫૦)

સ્ત્રી હંમેશાં પ્રસત્તમુખ રહે. ગૃહકાર્યો દક્ષતાપૂર્વક કરે તથા કુટુંબના દરેક સત્યને સંસ્કારી બનાવવા માટે યત્ન કરે. પરિવારની આર્થિક સ્થિતિ અનુસાર ગૃહસંપત્તિનો બિનજરૂરી અપવ્યય થતો હોય તો દઢતા પૂર્વક રોકે.

આ સાથે જ જેનો સંબંધ નાની બાબતોમાં પણ હોય અને આ સધળી બાબતોને લગતી જવાબદારી અદા કરવાનો ભાર રહેતો હોય તે સધળી બાબતોનો સમાવેશ સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓમાં થઈ જાય છે. આ જવાબદારી સંભાળવી તે કોઈ સહેલું કામ નથી. પુરુષના ભાગે કેવળ કમાવવાનું અને કુટુંબની જરૂરતો માટે સાધન મેળવી આપવાની જવાબદારી છે. જ્યારે ગૃહિણીને તો કઈ વસ્તુનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે તે જોતા રહેવાની સાથે સાથે જ કુટુંબના સત્યોમાં સંસ્કારશીલતા અને તેમના વ્યક્તિનિર્માણને લગતી જરૂરિયાતો પર પણ પૂરતું ધ્યાન આપવું પડે છે. આ માટે પોતાના સામર્થ્યનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરવો જ ફક્ત જરૂરી નથી, પરંતુ કુટુંબના અન્ય સત્યોનો સ્નેહ, શ્રદ્ધા અને સન્માન ભયો સહયોગ પણ જોઈએ.

શાસ્ત્રકારોએ પગલે પગલે ગૃહિણીની સાથે સહયોગ અને તેનું સન્માન કરવાનો નિર્દેશ કર્યો છે તથા તેના આધાર પર પરિવારનાં સુખ, શાન્તિ અને સુવ્યવસ્થાની સ્થાપનાની સંભાવના દર્શાવી છે.

યદિ કુલોત્ત્વને સરસં મનો, યદિ વિલાસ કલાસુ, કુતૂહલમ્બ ।

યદિ નિજત્વમભીસિતકેનકદા, કુરુ સતાં શુતશીલવંતી તદા ॥

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે.- ૩૭

જો તમે ઈચ્છતા હો કે તમારા કુળની ઉભર્તિ થાય, જો તમે પોતાનું અને પોતાના સંતાનનું કલ્યાણ ઈચ્છતા હો તો તમારી કન્યાને વિધા, ધર્મ અને શીલવાળા બનાવો.

મનુસ્મૃતિમાં કહું છે-

પિતૃભિ ભાતૃભિચેતા: પતિભિર્દેવરૈસ્તથા ।

પૂજ્યા ભૂષષપિતવ્યાશય બધૂકલ્યાણમીષુલ્ભી: ॥

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ ।

તત્ત્રૈતાસ્તુ ન પૂજન્યતે સર્વસ્તત્ત્રા ફલાં કિયા ॥

(મનુ./૫૫-૫૬)

પિતા, ભાઈ, પતિ અને દેર જે કોઈ કુટુંબમાં હોય તે જો પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છતા હોય તો તેઓ સ્ત્રીઓનું સન્માન કરીને તેને પ્રસન્ન રાખે. જ્યાં સ્ત્રીઓનું સન્માન થાય છે ત્યાં દેવતા નિવાસ કરે છે અને જ્યાં તેમનો સત્કાર નથી થતો ત્યાં બધી કિયાઓ નિષ્ફળ બની જ્યાં છે.

આ બધાં દાણાંતોના આધાર પર ભારતીય સંસ્કૃતિમાં નારીનું સ્થાન સહેલાઈથી સમજી શકાય છે, પરંતુ આ મૂલ્યો પર આધ્યારિત માન્યતાઓ વર્તમાન સમજમાં ક્યાંય દાણિગોચર થતી નથી. આ સ્થિતિને વિના વિલંબે બદલવી જોઈએ.

૪. નારી બ્રહ્મવર્ચસ્સની સમાન અધિકારી

ભારતીય સંસ્કૃતિ પગલે પગલે નારી જીતિની ઉત્તમતા અને તેજસ્વિતા સ્વીકારે છે. આપણી આચાર સંદિહિતામાં જ્યાં તેને પોતાનો ભહિમા અખંડ રાખવા માટે સાવધાન કરવામાં આવી છે, ત્યાં પુરુષો પર પણ સમાન રૂપથી જવાબદારી નાખવામાં આવી છે કે તે પોતે પણ પવિત્રતાનું આચરણ જીળવી રાખે. પુરુષ જીતિનું પતન જ નારીને

નારીનું ગૌરવ ધટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૩૮

ખાઈમાં ધકેલે છે તેથી તેની જવાબદારી અપેક્ષા કરતાં વધારે છે.

તેજશ્ચ સર્વ દેવાનાં મુનીનાં ચ સતીષુ ચ ।

પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ સતિ પરિષુ તાન્ભપિ ॥

(વશિષ્ઠ સ્મૃતિ)

સતી સાધ્વી નારીમાં દેવતાઓનું તેજ રહે છે. તેનાં ચરણોમાં બધાં તીર્થ મસ્તક નમાવે છે.

મહાભારત કાળમાં સેનામાં સૈનિકોની અને શાસનમાં હોદેદારોની નિયુક્તિ કરતી વખતે તેના એક પત્નીપ્રત પાલનને જરૂરી માનવામાં આવતું હતું. નિમણૂક કરવાવાળાં અધિકારી, શાસનમાં પ્રવેશ મેળવનારને કહે છે-

એક પત્નીપ્રતં તાત યદિ તે વિઘનેઝનધ ।

તતસ્તવાં ધારયિષ્યામિ સત્યમેતદ્દ પ્રવીમિ તે ॥

શૌર્યં ન કુલીનત્વં ન ચ કુવાપિ પરાક્રમઃ ।

સ્વદાર ચિત વીરં વિષ્ણુ ભક્તિ સમાન્વિતમ् ॥ (મહાભારત)

એક પત્નીપ્રતનું પાલન કરવાવાળી નિષ્યાપ આસ્તિક વ્યક્તિ જ અહીં પ્રવેશ પામી શકશે. માત્ર વીરતા કે ઉચ્ચ કુળમાં જન્મને કારણે કોઈની નિમણૂક થઈ શકશે નહિ.

ન સીતાયા: પરાં ભાર્યા બત્રે સ રધુનંદનઃ ।

યજો યજો ચ પત્ન્યર્થ જીનકી કાંચની ભવત્ ॥

(વાલ્મીકિ. ઉત્તર સ. ૮૮)

સીતાની પાછળ રામે બીજી પત્નીનો સ્વીકાર નથી કર્યો. પ્રત્યેક યજશ્ચમાં પત્નીના સ્થાને સોનાની સીતા રાખવામાં આવતી હતી.

રામાયજનમાં પત્નીપ્રત ધર્મની મહત્તમાના કેટલાયે પ્રસંગ આવે છે.
જેમ કે-

નારીનું ગૌરવ ધટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૩૮

મોહિ અતિશાય પ્રતીતિ મન કેરી
જે હિ સપને હું પરનારી ન હેરી ।
જનની રામ જ્ઞાના હિં પર નારી ।
રધુબંસિંહ કર સહજ સુલાઉ ।
મન કુપન્થ પગુ ધરઈ ન કાઉ ॥

પત્નીનો ત્યાગ કરનારને, તેને ત્રાસ આપનારને ભારતીય
ધર્મનુસાર નિન્દિત ગજવામાં આવેલ છે. તેની ટીકા કરવામાં આવી
છે. અને દંડને પાત્ર દેખાડવામાં આવેલ છે.

યઃ સ્વ નારી પરિત્યાજ્ય નિર્દોષાં કુલસંભવામ્ભુ ।
પરદાયોહી સ્યાદન્યા વા કુરુ તે સ્ત્રીયામ્ભુ ॥
સોગ્ય જળ્ભિન્ન દેવેશિ સ્ત્રી ભૂત્વા વિધવા ભવેત् ॥

(સ્કંદ પુરાણ)

જે નિર્દોષ સુશીલ ધર્મપત્નીનો ત્યાગ કરીને પરસ્ત્રીમાં આસક્ત
થાય છે તે બીજી જન્મમાં સ્ત્રી યોનીમાં જન્મ પામીને વિધવા થાય છે.
અંદરા પતિતાં ભાર્યા ઘૌવન યઃ પરિત્યજેત્ર ।
સ જીવનાન્તે સ્ત્રીત્વં ચ બન્ધ્યાત્વં ચ સમાગનુયાત્ર ।

(દક્ષ સ્મृતિ)

જે પુરુષ પોતાની સુશીલ પત્નીનો ત્યાગ કરે છે તો તે મૃત્યુ બાદ
વંધ્યા સ્ત્રી બને છે.

છિન્નશિર: શિરસ્તસ્ત દેખં પશ્મેદ્બિતા તપેત્ર ।
પ્રાર્થનામપિ કુવાણ્ણો ન લભેદતમુદ્દિકામ્ભુ ॥
નારી તૈલોક્ય જનની નારી તૈલોક્ય રૂપિણી ।
અહં હિ જગતાં ધાત્રી જનની જન્મ કારણાત્ર ॥

(શક્તિ સંગમ તત્ત્વ)

નારીનું ગૌરવ ધટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૪૦

અર્થાત્-જે નારીનો દ્વેષ કરે છે, તેનું અપમાન કરે છે, તેનો શિરાછેદ થાય છે. કરગરવા છતાં તેને એક મૂઢી અનાજ મળતું નથી કારણ કે નારી ત્રણે લોકોની ભાતા છે. તે તૈલોક્ય રૂપિણી છે. તે જ સકળ જગતની જનની, ધાત્રી અને સર્જનહાર છે.

ધર્મશાસ્ત્રોમાં જ્યાં ત્યાં મધ્યકાળમાં અધોગતિના પ્રતીક જેવાં વચનો પણ ઠાંસેલા જોવા મળે છે, જેમાં સ્ત્રીઓ અને શૂદ્રોને વેદાધ્યયનનો નિષેષ કરવામાં આવેલ છે. તેમાં પુરુષો અને કુલીનોની શ્રેષ્ઠતા અને સ્ત્રીઓ તથા શૂદ્રોની અધમતા સિદ્ધ કરવાનો ભાવ રહ્યો હશે. ગાયત્રી મંત્ર પણ વેદમંત્ર છે. માટે વેદાધિકાર પડાવી લીધો તો ગાયત્રી મંત્રની ઉપાસના કરવાનો પણ તેમને માટે નિષેષ થઈ ગયો. એ દિવસોમાં એ પ્રકારનો નિષેષ જે લોકોએ ચલાવ્યો તેઓ ભૂલી ગયા કે જ્યારે મહિલાઓ સ્વયં વેદમંત્રની દસ્તા અને સૃષ્ટા રહી હોય તો પછી તેને માટે તેનો નિષેષ કેવી રીતે હોઈ શકે? જનોઈ તો યજા અને ગાયત્રીનું સંયુક્ત પ્રતીક છે. તેને ધારણ કરવી એ પુરુષ અને સ્ત્રીઓનું સમાન કર્તવ્ય છે. આ તથ્ય પ્રમાણિત કરતાં શાસ્ત્રવચન પ્રાપ્ય છે-

શુદ્ધાः પૂતાયોષિતા યજિયા ઈમાઃ । (ગ્ર. (મનુ. ૬/૧ ૨ ૨/૫)

આ શુદ્ધ અને પવિત્ર સ્ત્રીઓ યજની અધિકારી છે.

યાદમૃતિ સમનસા સુનુયા ચ ધાયતઃ ।

દેવાનિત્યયા શિરા ॥

સ્ત્રી પુરુષે ભેગા મળીને નિત્ય પ્રસત્તાપૂર્વક યજા કરવો જોઈએ.

ભવિષ્યપુરાણ, ઉત્તર અ. ૬૮ના ૮૨, ૮૩, ૮૪, ૮૫ શ્લોકોમાં ગોદાન વિધાનનું વર્ણન છે. તેમાં તેના સંકલ્પમાં ગાયની સ્તુતિના વેદમંત્ર તો ચારેય વક્ષાં માટે સમાન રૂપથી પ્રયોગ કરવાનું વિધાન છે.

ભ્રાણિણ, ક્ષત્રિય, વિશાં, શૂદ્રાણાં, સ્ત્રી જુનેશ્વર । યથા ક્રમેણ પૂજ્યૈનાં

નારીનું ઔરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૪૧

ગંધ પુષ્પ જલાકતે: કુસુમૈર્થત્સકંચાપિ મન્ત્રેષાનેન પાંડવ ॥ ઊં ભાતા
રૂદ્રાણાં દુહિતાં...।

હે પાંડવ ! બ્રાહ્મજી, ક્ષત્રિય, વैશ્ય, શૂદ્ર તથા સ્ત્રીઓ ગાયની પૂજા
ગંધ, પુષ્પ, જલ, અક્ષત, કુંકુમ વગેરેથી કરે અને ઊં ભાતા રૂદ્રાણાં એ
વેદમંત્રથી ગાયની પ્રાર્થના કરે.

અમન્ત્રિકા તુ કાર્યેય સ્ત્રીષામાવૃદ્ધશોષતઃ ।

સંસ્કારાર્થ શરીરસ્ય યથાકાલં યથાકુમભૂ ॥

(મનુ. ૨/૬૬)

ઉપર પુરુષોના સંસ્કારનું વર્ણન કરેલ છે. તે સ્ત્રીઓ માટે પણ
આનાકાની વિના સમયોચિત કમાનુસાર શરીરના સંસ્કાર માટે તે
અવશ્ય કરવા જોઈએ.

બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં રાજી કુશધ્વજની પત્ની માલાવતીના ઉદરથી
ઉત્પન્ન થયેલ વેદવંતી નામની કન્યાનું વર્ણન છે. તે બચપણથી જ
વેદોચ્ચાર કરવામાં પ્રવીણ હતી.

વેદધ્વની સા ચકાર જાત માત્રેષ કન્યકા ।

તસ્માતાં તે વેદવતીં પ્રવદન્તિ મનીષિષઃ ॥

સતતં મૂર્તિમનાશય વેદાશ્ય ચત્વાર એવ ચ ।

સન્તિ યસ્યા શ્ય જિદ્ધવાગ્રે સા ચ વેદવતી સમૃતા ॥

(બ્રહ્મવૈવર્ત. પ્રકૃતિ. અ. ૧૬)

તે કન્યા જન્મ થતાં જ વેદનો ઉચ્ચાર કરવા લાગી. આ કારણે
બુદ્ધિશાળી લોકો તેને વેદવતી કહેવા લાગ્યા. ચોક્કસ ચારેય વેદ
મૂર્તિમાન બનીને સદા તેની જિદ્ધવાગ્રે રહેતા હતા. તે માટે તેનું નામ
વેદવતી હતું.

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છ.- ૪૨

તतः संशाय तुरगंग विष्विवद्याजकासदा ।
 उपसंवेशयन राजस्ततस्तां द्रुपदात्मजाभ् ॥
 कलाभिस्तिसूभिराजन् पथाविषि भनस्त्विनीभ् ॥

(મહા. આશ્રમ. આ. ૫૮)

મનસ્વી દ્રૌપદીએ પોગિકો અને યાક્ષિકોની સહાયથી પજ્ઞકર્મ વિધિપૂર્વક પૂરું કર્યું.

નારીની આજની દુર્દશાગ્રસ્ત સ્થિતિને સનાતન અને પ્રારંભથી જ આ પ્રકારની માનનાર અને તેની તરફેણમાં જુદા જુદા તર્ક રજૂ કરનાર લોકો પોતાના અજ્ઞાનને કારણે જ એમ કરી શકે છે. શાસ્ત અને ધર્મ બનેની આડ દઈને નારીને બાંધી રાખવાની જરૂરિયાતનું સમર્થન કરનાર એવા લોકોને હકીકતમાં શાસ્ત્ર અને ધર્મની સાચી જ્ઞાનકારી હોતી નથી. ચોક્કસ મધ્યયુગમાં જ એવા વિધિ નિરેખની પ્રપંચજ્ઞણ રચવામાં આવી કે સ્ત્રીઓને વેદનો અધિકાર નથી, તે ગાયત્રીના જપ ન કરે વગેરે. આની પાછળ સામાજિક ગેરવ્યવસ્થા અને એક નિશ્ચિત વર્ગની અન્યાયી સર્વોપરિતા કારણરૂપ છે. ઉત્ત્ર સમાજમાં પ્રગતિ અને વિકાસ એ સ્થિતિમાં એવું હોતું નથી.

જે વૈદિક સાહિત્ય અને પ્રાચીન વાઙ્મયનું અધ્યયન-અવલોકન કરવામાં આવે તો મધ્યયુગના સમર્થનથી ઊલટી જ વ્યવસ્થાનું નિરૂપણ જોવા મળે છે. ત્યાં પગલે-પગલે જ્ઞાનદીમ, તેજસ્ત્વિની, સહકર્મિણી મહિલાઓનો ઉલ્લેખ થયો છે. સામાજિક જીવનમાં તેની શ્રેષ્ઠ સ્થિતિ તથા બૌદ્ધિક દાસ્તિએ તેની ઉચ્ચતમ પ્રગતિનું ઘોતક છે.

કાત્યાયની; મૈત્રેયી, ગાગ્ની, મદાલસા, વાયકનવી જેવી બ્રહ્મવાદિની સ્ત્રીઓ હોવાના પ્રમાણથી એ સ્પષ્ટ થાય છે તે સર્વશ્રેષ્ઠ વિદ્યાના ક્ષેત્રમાં પણ તત્કાલીન સ્ત્રીઓ અગ્રજી હતી અને તેઓને સ્ત્રીઓમાં અપવાદરૂપ

નારીનું ગૌરવ ધટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૪૩

નહિ પજ આદર્શરૂપ માનવામાં આવતી હતી.

શાસકારોનો આદેશ હતો કે-

કાત્યાયની ચ મૈત્રેયી ગાગી વાચકવની તથા ।

એવમાહ્ય વિદુભૂત તસ્માત્ સ્ત્રી બ્રહ્મવિદ્ ભવેત् ॥

અર્થાત्-જેવી રીતે કાત્યાયની, મૈત્રેયી, ગાગી, વાચકનવી વગેરે બ્રહ્મવિદ્ હતી તેવી રીતે દરેક સ્ત્રીએ બ્રહ્મવિદ્ બનવું જોઈએ.

યમ સ્મૃતિમાં કહેવામાં આવ્યું છે-

ધથાધિકારः શ્રોતેષુ યોધિતાં કર્મસુશ્રતઃ ।

એવમેવાનુમન્યસ્વ બ્રહ્માણ્ડિ બ્રહ્માદાદિતામ् ॥

અર્થાત्- જે પ્રકારે શ્રુતિ પ્રતિપાદિત કર્મમાં સ્ત્રીઓનો અધિકાર છે તેવી જ રીતે બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રામિનો પજ તેને અધિકાર છે.

વાલ્ભીકિ રામાયણને વિશ્વનું આદિ કાવ્ય કહેવામાં આવે છે. તેમાં પજ એવું વિવરણ છે કે જેમાં સ્ત્રીઓ દ્વારા વેદમંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરવાં, સધ્ય પજ, સંઘોપાસના, અઞ્જિણહોત્ર વગેરે કરવાનો ઉલ્લેખ છે.

તતः સ્વતસ્યનં ફૂત્વા મન્ત્રવિદ્ વિજયૈષિદ્ધી ।

ત્યારે મંત્રોની જ્ઞાણકાર (તારા) એ પોતાના પતિ (વાલી) ના વિજય માટે સ્વસ્તિવાચક મંત્રોનો પાઠ કર્યો.

સા ક્ષેમ વાસના હણા નિત્યં પ્રત-પરાયણાઃ ।

અઞ્જિ જુહોતિસ્ય તદા મન્ત્રવિતૃત મંગલા ।

(વા.રા. २/૧૦ ૧૫)

અર્થાત्-વેદમંત્રોની જ્ઞાતા, પ્રત પરાયણા, સુવેશી પ્રસત્ર કૌશલ્યા મંગળ મંત્રો વડે અઞ્જિહોત્ર કરી રહી હતી.

કેક્યી માટે મંત્રજ્ઞા શબ્દનો પ્રયોગ વાલ્ભીકિ રામાયણમાં છે. ‘તદા સુમન્નં મન્ત્રજ્ઞા કેક્યી પ્રત્યુત્તર’ અર્થાત् ત્યારે મંત્રજ્ઞા કેક્યીએ સુમન્ત્રને

નારીનું ગૌરવ ધરાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૪૪

કહું. સીતાજી દ્વારા હવન કરાતો હોવાનું પણ વર્ણન છે-
સંધ્યાકાળે મનઃ શ્યામા ધૂવમેષ્યતિ જીનકી।
નદી ચેમાં શુભ જલાં સંધ્યાર્થે વરવર્ણિની ॥

(વા. રા. ૫/૧૫/૪૮)

અર્થાત्- આ શુભ જળવાળી નદીના તિનારે સાયંકાળે સંધ્યોપાસના માટે પવિત્ર મનવાળી જીનકી ચોક્કસ જરો જ.

એક બીજી સ્થાન પર કહેવામાં આવેલ છે- વૈદેહી શોકસંતમા હૃતાશમનુપાગતમ્ । અર્થાત્ શોકસંતમ વૈદેહીએ ત્યારે પજ કર્યો.

ધમ સ્મૃતિમાં સ્ત્રીઓને માટે પ્રાચીનકાળમાં મોજુબંધન, વેદાધ્યયન તથા ગાયત્રીની ઉપાસનાની વિધિની વાત કહેવામાં આવી છે-

પુરા કલ્યે તુ નારીણાં મોંજું બન્યમિષ્યતે ।

અધ્યાપનં ચ વેદાનાં સાવિત્રી વાચનં તથા ॥

વશિષ્ઠ સ્મૃતિમાં પજ સ્ત્રીઓ દ્વારા ગાયત્રી મંત્ર જપવાનું વિધાન છે.

પ્રાચીન આર્થ સાહિત્ય વાંચવાથી જ્ઞાનવા મળે છે કે જ્યારે આપજો સમાજ ઉત્ત્રત શ્રેષ્ઠ સ્થિતિમાં હતો ત્યારે નારીને પૂર્ણરૂપે સમાન કક્ષા અને તક પ્રાપ્ત હતાં. કાલાન્તરે સામાજિક વ્યવસ્થામાં વિકૃતિ તથા પક્ષપાતી એકાંગિતાની સ્થિતિ ઉત્પત્ત થતી ગઈ ત્યારે સ્ત્રીઓ પર પજ પ્રતિબંધ મૂકવા લાગ્યા. સાથે જ સમાજના બુદ્ધિશાળી વર્ગ દ્વારા એવા અન્યાયી પ્રતિબંધોનો સામનો - ખંડન પજ થવા માંડયું. આ સમયમાં નારીના અધિકારોનો ઉલ્લેખ ધર્મશાસ્ત્રમાં મળે છે. તેનો અર્થ એ કે આ અધિકારોની ચર્ચા જરૂરી બની ગઈ હતી. એવું ત્યારે જ હોઈ શકે કે જ્યારે એ અધિકારો મર્યાદિત કરવામાં આવતા હોય અથવા તેનો વાંધો ઉઠાવવામાં આવતો હોય. આ પહેલાંના સમયમાં જ્યારે દરેક કક્ષાએ

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૪૫

સ્ત્રીઓનો ધર્મકાર્યમાં સાથે જ ભાગ લેવાનો સ્વાભાવિક ઉલ્લેખ ધર્મગ્રંથોમાં દેખાતો હતો ત્યારે તેની જુદી સ્પષ્ટતાની જરૂરત નહોતી લાગતી કારણ કે નર અને નારીની વર્ચ્યે વિષમતાની કોઈ વાત પણ સમજમાં કલ્પી શકતી નહોતી.

વૈદિક યુગમાં એવા જ સ્વાભાવિક સામાજિક સંબંધોની સાબિતી મળે છે. વેદોમાં એવા કેટલાયે મંત્રો છે કે જેમાં સ્ત્રીલિંગની કિયાઓ છે. તેમાંથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આ મંત્રો સ્ત્રીઓ દ્વારા પ્રયોગ કરવા માટે છે. જેમ કે ધર્મજીવનમાં કુમારી કન્યાઓ પ્રભુસ્મરણ કરતી શ્રેષ્ઠ પતિની કામના કરતી કહે છે-

અંબંકું યજ્ઞમહે સુગન્યં પતિ વેદનમ્ ।

ઉર્વારુકમિવ બન્ધનાદિતો મુક્તીય મામુયઃ ॥

(૪જુ. ૬/૨૦)

અર્થાત્-અમે કુમારીઓ પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં પણ કરીએ છીએ. અમને ઉત્તમ પતિ પ્રામ થાઓ. પિતૃકૂળથી તો અમારો વિયોગ થશે, પરંતુ પતિકૂળથી એવો વિયોગ ક્યારેય ન થાઓ.

આવી જ પ્રાર્થના ચારેય વેદોમાં છે. ઝડપેદમાં એક મંત્ર છે તે દેખીતી રીતે જ સ્ત્રીઓ વડે બોલવાનો છે-

ઉદ્દસૌ સૂર્યો અગ્નાદું ઉદ્યં મતામકો: અહ,

તદ્વદ્બ બલા પતિમન્ય સાક્ષી વિપા સહિ ॥

અહું કેતુરહમૂધાહિમુગ્રા બિવાચની

મમેદનું કૃતું પતિઃ સેહાનાયા ઉપાચરેત् ॥

મમ પુત્રા શનું હષ્ટોજથે મે દુહિતા વિરાદ ।

ઉતાહમસ્મિ સંજ્યા પત્યૌ મ શ્લોક ઉત્તમઃ ॥

(૧૦/૧૧૬/૩૧)

નારીનું ગૌરવ ધર્મજીવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૪૬

અર્થાત्-સૂર્યની સાથે મારું સૌભાગ્ય પણ ઉદિત થાઓ. તેની સાક્ષીમાં પતિને પ્રામ કરું. હું પશસ્વિની, જ્ઞાનસંપત્તિ, પ્રભાવશાળી વક્તા બનું. પતિદેવ મારી ઈચ્છા, જ્ઞાન અને અનુકૂળ જ વ્યવહાર કરે. મારા પુત્રો શરૂ હણનારા બનો. મારી પુત્રી વિરાટ વ્યક્તિત્વવાળી બનો અને હું પોતે મારા પતિના પશાની વૃદ્ધિ થાય તેવું કાર્ય કરું.

કાઠક સંહિતામાં આ પ્રકારની પ્રાર્થના છે-

ધૂતવત્તાં કુલાપિન રાયસ્પૌષ સહસ્રિજામ્ ।

વેદો વાજ દદમુખે, વેદો, વીર, દદામુ મે ॥

(કાઠક સંહિતા ૫/૪/૨૩)

અર્થાત्-વેદ મને તેજસ્વી, કૂળને સાર્થક કરનાર, સમૃદ્ધિવાળું જ્ઞાન આપે, તે મને વીર સંતાન આપે.

વૈદિક યુગમાં નારીની પુરુષો જેવી ઈચ્છાઓ, કાર્યશીલતાઓ તથા જ્ઞાનનાં પ્રમાણ વૈદિક સાહિત્યમાં ભરેલાં છે. વિવાહ સમયે વરવધૂ જે સંકલ્પ કરે છે તે પણ તે બંનેની માનસિક અને સામાજિક સમાનતાને અનુરૂપ છે. ૪૦વેદ, અર્થર્વવેદમાં બંને દ્વારા સંયુક્ત રૂપમાં ઉચ્ચારણ કરવામાં આવતો મંત્ર છે. તેમાં પરસ્પર એકરૂપ થવાની, પ્રેમપૂર્ણ થવાની, એક વ્યક્તિત્વના સ્વામી બનવાની, એકબીજા પ્રત્યે સમર્પિત, નિષ્ઠાવાન રહેવાના સંકલ્પની અભિવ્યક્તિ છે. સાથે જ વર અને વધૂ દ્વારા જુદા જુદા કહેવાના મંત્રો પણ છે. એક મંત્રમાં વધૂ કહે છે-

આશા શાન્તાં સૌમનસં પ્રક્ષાં સૌભાગ્યં રયિમ્ ।

અનિરનુત્તા ભૂત્વા સન્યષ્ટમે સુકૃતાયકમ્ ॥

(અર્થર્વ. ૧૪/૨/૫૨)

અર્થાત्-હું પણ વગેરે શુભ અનુષ્ઠાનના હેતુસર પવિત્ર વસ્ત્ર ધારણ

નારીનું ગૌરવ ધરાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે.- ૪૭

કરું છું. શાન્તિ; આનંદ, સંતતિ, સૌભાગ્ય અને સમૃદ્ધિની ઈચ્છા કરતી કરતી હું હંમેશ પ્રસન્ન રહીશ.

શતપથ બ્રાહ્મણ તૈતરીય સંહિતા વગેરેમાં સ્ત્રીઓ દ્વારા ઉચ્ચારાતા મંત્રોનો નિર્દેશ છે.

તાદ્રય બ્રાહ્મણમાં નિર્દેશ છે કે યજ્ઞમાં સ્ત્રીઓ વીજા લઈને સામવેદનું ગાન કરે છે. શ્રદ્ધાત્યાયન શ્રૌત સૂત્રમાં એવો સ્પષ્ટ નિર્દેશ છે કે અમુક વેદમંત્રોનું ઉચ્ચારણ સ્ત્રી કરે. લાટયાન શ્રૌત-સૂત્રમાં વિધાન છે કે પત્ની સામવેદના મંત્રો સસ્વર ગાય.

યજ્ઞમાં પતિ-પત્ની બંનેનું સાથે રહેવું જરૂરી છે. વેદમંત્રો વિના યજ્ઞ થતો નથી. શ્રી રામયંદળજીને જ્યારે સીતાજીની ગેરહાજરીમાં યજ્ઞ કરવો પડ્યો ત્યારે તેમને સીતાજીની સોનાની મૂર્તિ રાખવી પડી. તૈત્તિરીય સંહિતામાં એ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે-

યજ્ઞો વા એષ યોડપત્નીકઃ । અર્થાત् પત્ની વિના યજ્ઞ થઈ શકતો નથી.

આ જ સંહિતામાં એક બીજું સૂત્ર છે-

‘અથો અધોવાએષ આત્મનઃ યત પત્ની ।’

અર્થાત् પત્ની પતિની અધ્યાગિની છે તેથી તેના વિના યજ્ઞ અપૂર્ણ છે.

આ વૈદિક પુગની સ્થિતિ હતી. એ સમયમાં સ્ત્રી પુરુષની સમાનતા અત્યંત સ્વાભાવિક ગજવામાં આવતી હતી. તેમના વચ્ચે ભેદભાવની ત્યારે કલ્યાના થઈ શકતી નહોતી.

પછી જ્યારે સ્ત્રીઓ પર પ્રતિબંધ મુકવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું ત્યારે તેના દ્વારા વેદાધ્યયન તથા બ્રહ્મવિદ્યા પ્રામિના અધિકાર પણ મર્યાદિત કરવાની વાત ઊભી થઈ. એ વખતે સ્ત્રીઓના એ અધિકારોના

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે.- ૪૮

સમર्थनમાં તર્ક કરવાનું ઉપસ્થિત થયું. એવા તર્કપૂર્ણ પ્રતિપાદન
વૈદિકકાળના પાછળના ગ્રંથોમાં દેખાય છે-
આહુરઘૃતમ સ્ત્રીષ્ટામ્ભ અધિકાર તુ વૈદિકે ।
યથોર્વશી યમી ચૈવ શચ્યાદશ તથાડપરાઃ ॥

(વ્યોમ સંહિતા)

અર્થાત्-શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓને વેદના અત્યાસ અને વૈદિક કર્મકંડનો એટલો
જ અધિકાર છે જેટલો ઉર્વશી, યમી, શચ્યી વગેરે ઋષિકાઓને
પ્રામ હતો.

ભવિષ્ય પુરાણના ઉત્તર પર્વમાં (૪/૧૩/૬૨/૬૩) કહેવામાં
આવ્યું છે કે-

યા સ્ત્રી ભર્તા વિધુક્તાપિ સ્વાચારે સંયતા શુલ્ભા ।

સા તુ મંત્રાનુ પ્રગૃહણાતુ સ ભર્તી તદનુશયા ॥

અથવા ઉત્તમ આચરણવાળી વિધવા સ્ત્રી વેદમંત્રોને ગ્રહણ કરે.
સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી પોતાના પતિની અનુમતિથી વેદમંત્રોનું
પાઠ-પઠન કરે.

એવું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન એ જ તથ રજૂ કરે છે કે પ્રાચીન કાળમાં
સ્ત્રીઓને પુરુષની જેમ જ જ્ઞાન, તપ, તેજસ્સ તથા બ્રહ્મવર્ચસ્સમાં અગ્રણી
હોવું તે સામાન્ય અને સ્વાભાવિક વાત હતી. તેને પદદલિત કરવાનો
પ્રયાસ તો સ્વયં પુરુષોના પતનકાળમાં જ શરૂ થયો. કોઈ પણ ઉત્તત
સમાજમાં બંનેની સમાન પ્રગતિ અનિવાર્ય માનવી તે
સ્વાભાવિક છે.

માત્ર લૌકિક અને ભૌતિક જગત જ નહિ, ધર્મોપદેશના,
યોગાત્યાસના ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીઓ પોતાનું કાર્ય પુરુષો ઋષિઓના જેટલું
જ કરતી હતી અને પ્રાચીનકાળમાં અનેક ઋષિકાઓ અને

નારીનું જૌરવ ધટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૪૮

ધર્માપદેશિકાઓ હતી તેમણે આ જવાબદારી સારી રીતે નિભાવી છે.
આ અંગેના ઘણાં ઉદાહરણો પુરાણો અને શાસ્ત્રોમાં મળે છે. મહાભારત
શાન્તિપર્વ અધ્યાય ૩૨૦ માં વિદ્યુધી યોગ પારંગત સુલભાનું એક
સંસ્મરણ આ પ્રકારે છે-

સા પ્રાપ્ય ભિથિલાંરમ્યાં પ્રભૂત જન સંકુલામ્ભ ।

ભૈક્ષયર્થપદ્શેન દદર્શ ભિથિલેશ્વરમ્ભ ॥

તતોડસ્યાઃ સ્વાગતુકૃત્વા વ્યાદિશ્ય ચ વરાસનમ્ભ ॥

પૂજિતાં પાદશૌચેન વરાનેનાયલાર્પયત् ॥

તે યોગિની સન્યાસીની સુલભા જનસમૂહથી ભરેલી ભિથિલા
નગરીમાં ભિક્ષાના ઉદ્દેશ્યથી રાજી જનક પાસે ગઈ. ત્યારે રાજીએ તેનું
સ્વાગત કરીને ઉત્તમ અનુધી તેને તૃપ્ત કરી.

અથ ભુક્તવતા પ્રોત્યા રાજીનાં મન્ત્રભિરૂતમ્ભ ।

સર્વ ભાષ્યવિદા મધ્યેવાદેયામાસ ભિક્ષુકી ॥

સુલભાત્વસ્ય ધર્માષ્ટુ મુક્તો નેતિ સસંશયા ।

સત્ત્વાં સત્ત્વેન યોગશા પ્રવિવેશ મહીપતે ॥

પ્રેમથી ભોજન કરીને મંત્રીઓ સહિત રાજીને બધા ભાષ્ય
જ્ઞાનવાવાળાઓની મધ્યમાં એ સન્યાસીઓએ પ્રેરણા કરી. સુલભાને
સંશય થયો કે રાજી ધર્મમાં યુક્ત છે કે નહિ. યોગને જ્ઞાનવાવાળી તે
પોતાના સત્યથી રાજીના સત્યમાં પ્રવેશ કરી ગઈ.

નેત્રાભ્યાં નેત્રયોરસ્ય રશ્મિનસંયમ્ય રશ્મિભિः ।

સાસ્ય સંચોદયિષ્યન્તિ યોગ બધૈર્વ વત્થહ ॥

જનકોડ્યુત્સમયન્ત્રાજી ભાવમસ્યા વિશેષયનુ ।

પ્રતિ જગ્રાહ ભાવેન ભાવયસ્યા નૃપોતમ ॥

ત્યારે તે સુલભાએ પોતાના નેત્રોની જ્યોતિ વડે રાજીના નેત્રોની

નારીનું ગૌરવ ઘટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૫૦

જ્યોતિને કાબુમાં લઈને યોગના બંધનોથી રાજીને બાંધીને પ્રેરક્ષા કરી.

રાજી જનકે પણ હસતાં હસતાં તેના ભાવને અધિક સમજીને પોતાના ભાવથી તેનો ભાવ ગ્રહણ કરી લીધો.

ગાયત્રી મંત્ર તથા વેદાધિકારથી સ્ત્રીઓને વંચિત કરનારા થોડો વિચાર કરે કે જેણે મંત્રોનું સર્જન કર્યું છે તેમને જ તેના પઠન-પાठનથી વંચિત કેવી રીતે રાખી શકાય ?

વેદમંત્રોના વિનિયોગમાં તેના દેવતાઓ છંદો અને ઋષિઓનો ઉલ્લેખ છે. વેદ ઋચાઓમાં ઢગલાબંધ એવી છે કે જેની દસ્તા સૃષ્ટા ઋષિકાઓ મહિલાઓ છે. એ વેદમંત્રોના વિનિયોગ જ્યેવાથી આ સ્પષ્ટ જણાય છે. અહીં કેટલાક ઉદાહરણો પ્રસ્તુત કરવામાં આવે છે. તેનાથી જ્ઞાની શકાય છે કે ક્યા મંત્રોની કોણ ઋષિકા છે. નીચેના ઉલ્લેખમાં ઋષિકાઓ, વેદ સંદર્ભ મંત્ર અને મંત્રના પ્રથમ અક્ષર આપવામાં આવ્યા છે.

(૧) સાર્પ રાજી કદૂ	- યજુ. ૩/૬ આયંગી:
(૨) લોપા મુદ્રા	- યજુ. ૧૭/૧૧ - નમસ્તે હરલે
(૩) સરસ્વતી	- યજુ. ૨૮/૨૪ હોતા અક્ષત
(૪) ગાયત્રી	- સામ. પૂ. ૧/૮/૧ - અગ્ને ઓળિલ
(૫) વાઙ્ઘિનાં સ્તુતિ	- સામ. પૂ. ૫/૫/૮ આવિર્મર્યા
(૬) શશ્ય ત્યાગડરસ્યાસગડસ્ય પત્ની	- ઋ. ૮/૧/૩- પન્ચસ્ય
(૭) આપાલો કે ભી	- ઋ. ૮/૮૧/૧ કન્યાયા
(૮) સિક્તા નિવાવરી	- ઋ. ૮/૮૬/૧૧ અભિકન્દન્ન
(૯) યમી વૈવસ્તી	- ઋ. ૧૦/૧૦/૧ ઓચિત
(૧૦) અદિથિ વર્ષ દાક્ષાયણી	- ઋ. ૧૦/૭૨/૧ દેવાનાનુ
(૧૧) વાગાભ્ભરણી	- ઋ. ૧૦/૧૨૫/૧ અહરન્દ્રેભિ:

નારીનું ગૌરવ ધટાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે.- ૫૧

- (૧૨) રાત્રિવર્ષ ભારદ્વાજી - ગ્ર. ૧૦/૧૨૭/૧-રાત્રીવખદ્
 (૧૩) ઈન્દ્રજાણી - ગ્ર. ૧૦/૧૪૫/-૧ઈમાં ખનામિ
 (૧૪) શ્રુત્રા કામાયની - ગ્ર. ૧૦/૧૫૧/૧-શ્રુત્રાયામિ
 અત્રિધ્યા શિવા નામ બ્રાહ્મણી વેદ પારગા ।
 અધીત્ય સક્લાન્ન વેદાન્ન લેભેડ સદેપમણ્ણન્ન ॥

(મહા. ઉદ્ઘોગ. અ. ૧૦૮ શુ. ૧૮-૧૯)

અહી વેદોમાં પારંગત સિદ્ધબ્રાહ્મણીએ વેદો વાંચીને અવિનાશી વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કર્યો.

વાલ્મીકિ રામાયણમાં એવા ઘણા ગ્રસંગ છે કે જેમાં સ્ત્રીઓના પજ્ઞોપવિત ધારણ કરવાનો તેમજ અગ્નિહોત્ર અને સંધ્યા કરવાનો ઉલ્લેખ છે. સ્યાસ છે કે આ બંને ધર્મકૃત્ય વેદમંત્રો દ્વારા કરવામાં આવે છે. સંધ્યોપાસનામાં ગાયત્રી મંત્રનો પ્રયોગ અનિવાર્ય છે. અગ્નિહોત્ર ક્રિયા પણ વેદમંત્રો વિના થઈ શકતું નથી. આનાથી સાબિત થાય છે કે સ્ત્રીઓને હંમેશાં વેદમંત્રોના ઉચ્ચારણ અને ગાયત્રી ઉપાસના તથા પજ્ઞ કાર્યોનો પુરુષો જેટલો જ અધિકાર છે.

હોતાઽધ્વર્યુસ્તથોદ્ગાતા હયેન્ન સમયોજન્ન ।

મહિધ્યા પ્રવૃત્તાથ વાવાતાપરાં તથા ॥

(વાલ્મી. બાલ. સ. ૧૪)

હોતા, અધ્વર્યુ, ઉદ્ગાતા વગેરે યાણિકોની મદદથી કૌશલ્યા પજ્ઞ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈ.

સા કોમવસના હણ નિત્યં ત્રત પરાયણા ।

અગ્નિ જુહોતિસ્મ તદા મન્ત્ર વત્કૃતમંગલા ॥

- (વાલ્મી: અયોધ્યા. સ. ૨૦)

નારીનું ગૌરવ ધટકવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૫૨

धर्मनित्या तथा कालभग्नयागारपराभव ।

देवि देवस्य पादौ च देववत्वपरिपालय ॥

- (वाल्मीकि. अयोध्या. स. ५८)

अथवा स्वमेवाहं सुभित्रानुयरा सुखम् ।

अग्निहोत्रं पुरस्कृत्य परस्थास्ये येन राधवः ॥

ज्यारे राम तेकेयीना भहेलथी कौशल्याना भहेलमां पहोंच्या त्यारे
ते कौशल्या हणवां वस्त्रो पहेरी प्रसमचित्त प्रत परायश्च थर्ठने
भंगलकारी वेदभंत्रो वडे अग्निहोत्र करी रही हती. रामे वनमांथी
सारथी मारक्ते कौशल्याने संदेशो भोक्त्यो, हे देवि ! नित्यधर्मनुं पालन
करतां समयानुसार अग्निहोत्रनुं पालन करतुं अने देवी दशरथनां
यरणोनी ईश्वरनी माझक पूज्ञा करवी.

ज्यारे भरत भोसाणथी परत आव्या त्यारे कौशल्याए क्षुं -हुं
पोते सुभित्राने साथे लर्हने सुखपूर्वक अग्निहोत्रने सोपीने ज्यां राम
छे त्यां चाली जर्दश.

सन्ध्या कासमनाः श्यामा ध्रुवमेष्यति ज्ञानकी ।

नदीं चेतां शुभ जलां संध्यार्थं वरवर्णिनी ॥

(वाल्मी. सुन्दर स. ४१)

हनुमान सीताने शोधतां शोधतां ज्यारे अशोक वाटिकामां पहोंच्या
त्यारे ऐवुं अनुमान कर्युं के संध्याकाळ थर्ह जवाथी संध्या करवा भाटे ते
श्यामा संध्या सुंदरी सीता आ पवित्र जणवाणी नदी पर
ज़ुर आवशे.

ज्यारे हनुमानज्ञना पकडाई जवाना समाचार सीताने भज्या त्यारे
सीता शोकथी दुःखी थर्हने अग्निहोत्र करवा चाली गया.

कांचनीभम पत्नी च दीक्षायां यशांश कर्मज्ञि ।

नारीनुं गौरव घटाडवामां नुकसान ज नुकसान छ. - ५३

(વाल्मीकि. उत्तर. स. ८१/२५)

सीतानी गेरहाजरीमां रामे पञ्चकार्य माटे सीतानी सोनानी भूर्ति
बनाववानी व्यवस्था करतां कहुं-

पञ्चकार्यनी दीक्षामां सीताना स्थान पर मारी सोनानी
पत्नी बनावो.

पशोपवीत मार्गेष छिना तेन तपस्त्विनीं ।

सा पृथ्वीव्यां पृथुश्रोङ्गी पपात प्रियदर्शनः ॥

(वाल्मीकी रामायण)

रावषो बणपूर्वक सीतानी जनोई तोडी नाखी. तेनाथी दुःखी थઈने
सीता पृथ्वी पर पडी गई.

गते पुरोहिते रामः स्नातो नियत मानसः ।

सहपत्न्या विशालाक्ष्या नारायणमुपागमतत् ॥

प्रगृह्णशिरसाधानीं हविषा विधिवत्तः ।

महते देवतायाज्यं जुहाव ज्वलितालिले ॥

(वा. अयो. स. ६)

पुरोहित अभिषेकना समाचार संभणाव्या तो पुरोहितना गया
पछी रामे स्नान कर्यु अने मनने एकाग्र करीने पोतानी सुंदर
लोचनवाणी पत्नी सीतानी साथे प्रथम संध्या करी. पछी प्रतिष्ठापूर्वक
सामग्रीनुं पात्र लઈने विधि अनुसार परमात्मानी आक्षाना पालन
माटे अज्ञिनमां धीनी आहुती आपी.

आ दाखलाओ वांचीने पश जे कोई, स्त्री ज्ञातिने अपवित्र अने
प्रत्यक्षर्थ साधनाओ माटे अपात्र ठरावे तो तेने विधभी ज कहेवाय के
बीजुं कंઈ? अम मानवुं पडे के तेमनी दृष्टि मध्यकाणना ईतिहास सुधी
ज छे. तेओने वैदिक संस्कृतिथी कोरा अने अज्ञाण ज मानवा ज्ञेईअे.

नारीनुं गौरव धटाडवामां नुकसान ज नुकसान छे. - ५४

બીજાં ધર્મગ્રંથોના આખ્યાન પણ આ પ્રકારે છે જેમ કે-હારીતેનોકાતમૃ-
દ્વિવિધા લિયો બ્રહ્મવાદિન્યઃ સધોવધ્વશ । તત્ત્વ બ્રહ્મવાદિનીનામુપનય
ન મળનીન્ધનં વેદાધ્યયનં સ્વગૃહે લિક્ષાચટર્ય । વભૂનાં તૂપસ્થિતે વિવાહે
કથાંચિદુપનયનમાત્રં કૃત્વા વિવાહઃ કાર્યઃ ॥

હારીતે કહું છે-સ્ત્રીઓ બે પ્રકારની હોય છે : બ્રહ્મવાદિની અને
સધો વધૂ. એમાંથી બ્રહ્મવાદિનીઓ માટે યજોપવીત, અગ્નિહોત્ર,
વેદાધ્યયન અને પોતાના ધરોમાં લિક્ષા માગવી તથા સધોવધૂને માટે
વિવાહ યોગ્ય થાય ત્યારે જનોઈ પહેરાવીને વિવાહ કરી દેવા જોઈએ.

શેત ચંપકવર્ણાભા રત્નભૂષણ ભૂષિતામૃ ।

બાલિમૃ શુદ્ધા શાકાધાનાં નાય યજોપવીતિબીમ ॥

(બ્રહ્મ. વૈવર્ત)

શેત ચમેલી રંગના શોભાયમાન રત્નભૂષણોવાળી તે સુન્દરીએ
નાગના જેવી સુંદર જનોઈ પહેરી હતી..

યજમાનઃ સપત્નીકઃ પુત્ર પૌત્ર સમન્વિતઃ ।

પશ્મિમ દ્વારમાસાધ્ય પ્રવિશેદ્ય યોગમંડપમૃ ॥

(ભવિષ્ય. મધ્યમ. ભાગ ૨, અ. ૨૦)

યજમાન પોતાની પત્ની તથા પુત્ર, પૌત્રો સાથે પશ્મિમ દ્વારમાં થઈને
પજમંડપમાં પ્રવેશ કરે.

પ્રાવૃત્તાં યજોપવીતનોમભ્યુદાનર્યજીપેત् ।

ત્યારે કન્યાને કપડાં ઢાકીને જનોઈ પહેરાવીને પતિ પોતાની સન્મુખ
પાસે લાવી સોમોડદદ્તુ મંત્ર બોલે.

આ શાસ્ત્રીય શ્રેષ્ઠ વચનો એ વાતની સાબિતી છે કે વૈદિક કાળથી જ

નારીનું ગૌરવ ધરાડવામાં નુકસાન જ નુકસાન છે. - ૫૫

સ્ત્રીઓ આધ્યાત્મિક વિકાસધારામાં પુરુષો જેમ જ પ્રભાવિત થઈ છે. તેમને રોકવી ન જોઈએ. કારણ કે તેની શ્રેષ્ઠતાનો અસ્વીકાર, તેના ગૌરવનો અનાદર કરવાથી પુરુષ અને સમસ્ત સમાજને નકસાન જ વેઠતું પડે છે.

માનવતાના ગુણોથી હીન મનુષ્ય જો
રાવણાથી વધારે ધનવાન, શુકાયાર્થી વધારે
વિદ્બાન, હિરદયકશ્યપથી વધારે પરાક્રમી,
કંસથી મોટો યોજો, મારીયથી વધારે માયાવી,
કાલને ભીથી વધારે કૂટનીતિફા અને
ભસ્માસુરથી વધારે શક્તિવશાળી કેમ ન હોય,
પરંતુ તે પોતે શાંતિ મેળવી શકે નહિ કે બીજા
કોઈને શાંતિથી રહેવા દે નહિ. આ સમૃજ્જિ
અયોગ્ય લોકોના તથા કૃપાઓના હાથમાં જેટલી
વધશે તેટલો જ કલેશ વધશે, અશાન્તિરૂપી
અંધારં વધશે.

મુદ્રક-યુગ નિર્માણ યોજના પ્રેસ, મયુરા